

Vonyó József

A VIDÉK TÖRTÉNETE, A HELYTÖRTÉNET A SZÁZADOK HASÁBJAIN (1867–2016)

A fő trendek és változások vázlata*

*Pál Lajosnak,
a Századok búcsúzó
felelős szerkesztőjének*

Az 1867-ben induló Századok szinte együtt született a modern magyar történetírással.¹ Azt követően hosszú időszakon át két nagyobb csoportba osztályozták az ország történetével foglalkozó munkákat: az *országos történetet* tárgyaló művektől elkülönítették a *helytörténeti* vonatkozásúakat. Az utóbbiakat a szakma – jóllehet, mint látni fogjuk, nem kezdettől fogva – több évtizeden át (sokan a legutóbbi évtizedekig) alacsony színvonalú, partikuláris, sőt provinciális alkotásoknak tekintette, melyek nem sorolhatók a tudományos művek közé, legfeljebb egyes adatai hasznosíthatóak. Ennek egyik legfőbb oka az volt, hogy a szaktörténészek elzárkózása miatt zömmel amatőr, lokálpatrióta műkedvelők művelték a műfajt, akik gyakran adtak alapot a fenti kritikára.² A jelenségre *Mályusz Elemér* már 1924-ben felhívta a figyelmet. Ő ezt azzal magyarázta, hogy a Németországban elterjedt territoriális történelemmel (Territorialgeschichte) szemben, melynek keretében egy-egy fejedelem, nagyherceg által uralt terület történetét az országos történelemhez hasonlóan és azzal azonos súllyal

---

* Az alábbi vázlatos összeállítás a Századok felelős szerkesztőjének felkérésre készült a folyóirat 150 éves jubileumi számába – a teljesség igénye nélkül. A felkérés indoka nyilván az volt, hogy a magyarországi történettudomány legpatinásabb periodikájának másfél százados történetéről és teljesítményéről mind több szempontból készüljön leltár, illetve értékelés. Ám épp a hosszú időintervallum, valamint a terjedelmi korlátok és a tanulmány elkészítésére rendelkezésre álló rövid idő nem tesz lehetővé mindenre kiterjedő, alapos vizsgálatot.

¹ *Gunst Péter*: A magyar történetírás története. Javított kiadás. Debrecen 2000. 197.

² A felvetések és viták egy részének rövid összegzését lásd *Stier Miklós – Szász Zoltán*: A helytörténetírás módszertani kérdései. Új- és legújabb kor. Bp. 1980. 10–21.

tárgyaltak politikai, hatalmi kérdéseket, „a mi megyei monográfusunk[nak] [...] első látszatra túlságosan is jelentéktelen részletekkel kellett bíbelődnie. Ezért történetíróink legnagyobb része bizonyos averzióval tekintett a részletfeldolgozás munkája elé s energiáját szívesebben fordította általános történeti jelenségek vizsgálatára és megírására. Ezzel azonban ismét együttjárt, hogy a [helytörténeti – V. J.] monográfiákat, túlnyomórészt, módszeres iskolázottságon keresztül nem ment, vidéken élő autodidakta történelemkedvelők írták meg, akik munkájukban sablonszerűen jártak el, mivel invenciójuk új szempontok szerinti feldolgozásra nem volt.”³

Magyarországon kezdetben a helytörténethez sorolták minden lokális kérdés, az országosnál kisebb közösségek kutatását, illetve az ennek eredményeként megszületett opusokat. Egyrészt egyes területi egységek, azaz települések (városok és községek, falvak), illetve közigazgatási egységek (megyék, járások, egyházmegyék vagy más egyházi intézmények területét) és sajátos tájegységek (pl. Ormánság, Göcsej stb.); másrészt – ezek részeként – a területükön a gazdaság ágazataiban (mezőgazdaság, ipar, kereskedelem, közlekedés, pénzügy, szolgáltatások) működő üzemek, vállalkozások és a legkülönbözőbb típusú, funkciójú helyi intézmények, továbbá egyesületek történetét.⁴ Ez utóbbi csoporthoz tartozó alakulatok nagyobb része is vidéki székhelyű volt, vagy ott működtek meghatározó egységei, így történetük feldolgozása is a helytörténet kategóriájába tartozott. A helytörténet mindezek következtében lényegében *vidéktörténetet* is jelentett és jelent.

Ha a címben szereplő témát kívánjuk vizsgálni, mindenekelőtt elkerülhetetlen a fogalom tisztázása. A *vidék* szót többféle értelemben használják mind a közbeszédben, mind a történeti szakirodalomban. Értelmezhető az *ország fővároson kívüli területeként* vagy az iparosodott városokkal szemben az agrártérsegek, a *falvak világaként, rurális térségként*.⁵ A történeti feldolgozásokra gondolva az első esetben e fogalom kategóriájába sorolhatók az országrészek (Erdély, Felvidék, Tiszántúl stb.) gazdasági, társadalmi, kulturális, politikai viszonyait vagy közigazgatását vizsgáló munkák éppúgy, mint a kisebb régiók, tájegységek, illetve közigazgatási egységek, továbbá egyes települések (városok, községek) történetének egy-egy korszakát vagy elemét tárgyaló írások. A második értelmezés szerinti csoportosításba az egyes falvakat vagy kisebb, agrárjellegű

³ *Mályusz Elemér*: A helytörténeti kutatás feladatai. Századok 57–58. (1923–1924) 539.

⁴ Az 1967-ben létrehozott Országos Helytörténeti Tanács elnöke, Székely György is a következőket sorolta a helytörténeti kutatás témaköreiként: „falutörténet, várostörténet, üzemtörténet, iskolatörténet, a munkásság és a munkásmozgalom helytörténete, a dualizmus, a két világháború közötti kor, a Magyar Tanácsköztársaság öröksége és a felszabadulás, a felszabadulás népi intézményei, a felszabadulás utáni társadalmi fejlődés sajátosan helytörténeti problémái.” *Székely György*: Az Országos Helytörténeti Bizottság feladatai. Bp. 1971. Idézi: *Stier – Szász*: A helytörténetírás módszertani kérdései i. m. 15.

⁵ A fogalom értelmezésére lásd *Horváth Gergely Krisztián*: Örökségünk és adósságaink. A rurális társadalomtörténet lehetőségei Magyarországon. *Ethnographia* 126. (2015) 417–419.

térsegeket feltáró műveket sorolhatjuk, de ilyenek tekinthetjük a mezőgazdaság, illetve az agrártársadalom helyzetét országos relációban elemző írásokat is. (Ez utóbbiak elemzésétől jelen írásunkban idő és hely hiányában eltekintünk.)

Miért fontos a téma?

Az 1960–1970-es évektől – felülemelkedve a korábbi, lekicsinylő értékeléseken, „averziókon” – egyre elfogadottabbá vált a történész szakmában az a nézet, hogy az ország történetének teljes megismerése nem lehetséges csupán központi (parlamentari, kormányzati, párt-, tömegszervezeti stb.) dokumentumok, lapok, országos statisztikák, vezető politikusok emlékezései stb. alapján készült nagyívű áttekintésekkel. Azok révén ugyanis jobbra csak politikai, gazdasági, kulturális és más célkitűzések, tervek, illetve az állam, a gazdaság, a társadalom, a kulturális élet összképe vázolható fel. Nem ismerhetők meg azonban ilyen módon a megvalósulás részletei, a társadalom élete különböző szegmenseiben zajló folyamatok területenként, településtípusonként eltérő feltételei, amelyek alapvetően befolyásolták a központi tervek realizálásának módját éppúgy, mint a helyi kezdeményezések keletkezését, a különböző mutatókkal mérhető fejlettségi szint régióként, településenként eltérő voltát és változó trendjeit, intenzitását. E felismerés eredményezte – részben nemzetközi hatásokra – a történettudomány specializációját, a gazdaság-, a társadalom-, a kultúrtörténet és más részdiszciplínák önállósulását. Ezzel együtt vált a tudományág egyre inkább elismert és önállósuló, szakmailag egyenrangú ágává a helytörténet is. Jelentőségét erősítette a várostörténet rangjának növekedése,⁶ és olyan új vizsgálati módszerek megjelenése, mint a mikrotörténelem.⁷

A vizsgálat módszere

Ha megfelelő mérleget akarunk vonni arról, milyen súllyal szerepelt a vidék története a Századok hasábjain, két szempontból kell vizsgálnunk a kérdést. Egyrészt – korszakonkénti tagolásban – meg kell állapítanunk a fenti értelemben vett vidékkel foglalkozó munkák arányát az összes közlemény között, és ezzel együtt megállapítani, milyen tematika dominált az egyes időszakokban. Másrészt ki kell térnünk a kérdéskört érintő elméleti, módszertani munkákra, esetleges vitákra.

Az első vizsgálati szempont érvényesítését alapoztuk meg egy statisztikai áttekintéssel. Az alábbi táblázatban a vidék fogalomba sorolható minden

⁶ Lásd *Bácskai Vera*: Várostörténet. In: Bevezetés a társadalomtörténetbe. Szerk. Bódy Zsombor – Ö. Kovács József. Bp. 2003. 243–257.

⁷ *Szűjártó M. István*: A mikrotörténelem. In: Bevezetés a társadalomtörténetbe... i. m. 494–513.

egység történetének valamely szakaszát vagy aspektusát tárgyaló valamennyi munka szerepel. Tartalmi értelemben kivételt képeznek a sajátos jogállású országrészek (Erdély, Kárpátalja, Vajdaság stb.) alkotmányjogi, katonai stb. helyzetét elemző értekezések, amelyek a németországi szakirodalomból ismert Territorialgeschichte fogalmi keretében értelmezhetők.

Műfaji tekintetben a tanulmányokat, közleményeket, forrásközléseket, és a legutóbbi évtizedek számaiból a kisebb cikkeket vettük figyelembe. Különösen a dualizmus kori évfolyamokban volt jellemző, hogy terjedelmes tanulmányokat több részletben közöltek, ezeket összevontan, egy egységként vettük számításba. A korai évfolyamokból nem számoltunk a *Tárcza* és az 1876-tól működő *Különfélek* rovatokban megjelent – általában kurta – írásokkal, jóllehet, ezek között is olvashatók a vidék története szempontjából hasznos, adatközlő munkák.⁸ Hely és idő hiányában egyáltalán nem vizsgáltuk a könyvismertetéseket, recenziókat, annak ellenére, hogy ez is fontos tanulsággal szolgálna abban a tekintetben, milyen arányban és terjedelemben szentelt figyelmet a helytörténeti/vidéktörténeti kiadványoknak a Századok mindenkori szerkesztősége.

Az alábbi korszakolást részben az ország államjogi státusának és politikai berendezkedésének – a történetírást és a lapszerkesztést is befolyásoló – változásai, fordulópontjai, részben a Magyar Történelmi Társulat működésében, s ennek nyomán a Századok szerkesztésének elveiben bekövetkezett változások szerint alakítottuk ki.

Ezt az indokolja, hogy a tudós társaságok és tagjaik mindig érzékenyen reagáltak a társadalmi-politikai környezet állapotára, változásaira. Szakmájuk jellege és sajátosságai következtében kiváltképp érvényes ez a történészekre. Az ország (és a világ) gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális folyamatai, aktuális eseményei befolyásolták és befolyásolják témaválasztásukat, a múlt különböző szegmenseinek értékelését, miként a historikusok munkáit közreadó folyóiratok szerkesztési elveit, illetve a kiadók döntéseit is. Olyan korszakokban is, amelyekben a hatalom nem fogalmazott meg tételes elvárásokat, nem gyakorolt rájuk közvetlen nyomást. Mindez hatással volt témánknak a Századok hasábjain történő megjelenésére, illetve annak korszakonként változó volumenére, tartalmára egyaránt.

A magyarországi történetírásban bekövetkezett szemléleti változások és ezek hatása a Századok szerkesztési elveire indokolják két nagyobb korszak, a dualizmus évtizedeinek, illetve az államszocializmus korának megosztását. Ez a megoldás azáltal is segíti az arányok pontosabb elemzését, hogy így – néhány éves eltérésekkel – hat, nagyjából negyedszázados, tehát közel azonos időterjedelmű periódust kapunk.

---

⁸ Példaként lásd *Iványi István*: Bodrog városa és váráról. Századok 15. (1881) 582–587., *Wéber Samu*: Adalék a XIII. szepesi város történetéhez. Uo. 587–593.; *Szendrei János*: Megyei élet, adózási és árviszonyok Borsod megyében a XVI. és XVII-ik században. Századok 17. (1883) 804–808. és 867–877.

1. sz. táblázat

A vidéktörténeti munkák száma és százalékos aránya korszakokként

Évkör	Összes közlemény	Ebből vidékről szóló		Ebből					
				Település		Közigazgatási egység		Terület, régió	
		Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%
1867–1889	404	77	19,06	39	50,65	28	36,36	10	12,99
1890–1918	465	51	10,97	24	47,06	14	27,45	13	25,49
1919–1944	263	16	6,08	9	56,25	4	25,00	3	18,75
1945–1968	400	19	4,75	5	26,36	6	31,58	8	42,16
1969–1989	555	36	6,49	15	41,67	6	16,66	15	41,67
1990–2016	1094	74	6,76	34	45,95	23	31,08	17	22,97
Összesen	3181	273	8,86	126	46,15	81	29,67	66	24,18

A statisztikai adatok tanúsága szerint jelentős eltérések voltak a tekintetben, hogy a folyóirat szerkesztői milyen figyelmet fordítottak a vidéki/helytörténeti témák szerepeltetésére. Ez ugyan szorososan összefüggött azzal is, hogy a szakma képviselői milyen arányban és súllyal foglalkoztak egyes települések, közigazgatási egységek vagy más területek lokális történetével, alább látni fogjuk azonban, hogy markáns aszinkron is kialakulhatott a két aktor lépései között.

A dualizmus korának fél évszázada

Feltűnő, hogy az első fél évszázadban, azon belül is az első 22 évfolyam számaiban (ahogy akkor nevezték: füzeteiben) kapott legnagyobb teret e témakör. A dualizmus kori évfolyamok összesített átlaga (14,73%), sőt, a „szegényebb” második etap időszakáé is messze fölötte van a következő korszakok bármelyikében tapasztalt arányoknak. A Századok e korszakának jelentőségét a helytörténeti kutatásban az is jelzi, hogy a lap történetének egyharmadát jelentő időszakban a 150 év alatt közölt ilyen tárgyú munkák majd fele (46,89%-a) ekkor jelent meg. A korszakon belüli változás – majdnem 50%-os visszaesés – a Magyar Történelmi Társulat működésének módosulásával és a helytörténeti munkák műfajainak arányeltolódásával függött össze.

Nem a véletlen műve volt a kezdeti lendület, hisz azt is mondhatjuk, hogy a Magyar Történelmi Társulat és folyóirata, a Századok a vidék felfedezése jegyében született. Az sem hagyható figyelmen kívül, hogy lényegében egy időben az Osztrák–Magyar Monarchiával. Olyan időben kezdték meg működésüket, amikor a polgári átalakulás hatásai érvényesültek a társadalom életének minden területén – a gazdaságban, az államszervezet és közigazgatás terén, továbbá a szellemi életben egyaránt. Azok között, akik a Társulatot létrehozták és a Századokat elindították, sokan már a korábbi évtizedekben is a rendi viszonyok felszámolását,

az ország, benne a társadalom életének modernizálását szorgalmazták. A gazdaság és a társadalom fejlődésének trendje, a kulturális javak gyors terjedése a lakosság mind szélesebb rétegeiben, az állampolgári jogegyenlőség megteremtése és minden változás, ami ezek nyomán kialakult, a történetírás figyelmét is az új jelenségek felé irányította. Immár nemcsak a központi hatalom működése, az ország sorsát befolyásoló politikai és háborús események, a társadalmon belül a hagyományos elitek érdekelték a múltat kutató historikusokat, hanem egyre inkább a társadalom életének más területei is – beleértve az ország kisebb-nagyobb területi egységeinek sajátos társadalmi, politikai és kulturális viszonyait is. Ennek jegyében alakult meg 1863-ban a „Dunántúli történetkedvelők társulata” a győri *Ráth Károly* vezetésével,⁹ s ezekben az években tett kísérleteket történeti folyóirat alapítására *Pesty Frigyes*.¹⁰

E folyamatok hatásával (is) magyarázható, hogy a Magyar Történelmi Társulat az alapítása utáni években elsődleges feladatának tartotta a történeti kutatás forrásbázisának feltárását az egész ország területén, aminek fontos eleme volt a zömmel vidéken található magán- (főként főúri), illetve városi levéltárak, valamint különböző közösségek iratanyagának feltárása. E munkát szolgálta a társulat 1868 és 1889 között éves rendszerességgel, majd még egy alkalommal, 1909-ben rendezett vidéki kirándulásainak, vándorgyűléseinek, illetve közgyűléseinek¹¹ vidéki városokban – elsőként Kolozsvárott,¹² majd a Hont vármegyei Ipolyságban¹³ stb. – történő megtartása. A két évtizedet záró utolsó rendezvényre Máramarosban,¹⁴ míg az 1909. évi vándorgyűlésre Liptó vármegyében került sor.¹⁵

Horváth Mihály már az első vándorgyűlésen világosan megfogalmazta e munka célját.¹⁶ Szerinte a politikai és hadtörténet művelésénél, melyek „zajosabb, bár

⁹ Emlékbeszéd Ráth Károly, a magyar tud. Akadémia levelező és a Történelmi Társulat választmányi tagja felett, a Magyar Történelmi Társulat 1869-dik évi május 30-án tartott nagy-gyűlésén, *Ipolvi Arnold* által. Századok 3. (1869) 372.

¹⁰ A Társulat előzményeiről és keletkezéséről: *Lukinich Imre*: A Magyar Történelmi Társulat története 1867–1917. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1918. 15–26. Lásd még A Magyar Történelmi Társulat keletkezése. Századok 1. (1867) 1.; *Glatz Ferenc*: A szerkesztőségi munka az induló Századoknál. Századok 101. (1967) 665.

¹¹ A Magyar Történelmi Társulat alapszabályai (1867). 27 – 34. §. <http://www.tortenelmitarsulat.hu/doc/alapszabaly1867.pdf>, letöltés 2016. júl. 27. A vándorgyűlésekről átfogóan lásd *Lukinich I.*: A Magyar Történelmi Társulat... i. m. 30–42., 50–58. és 105–106.; *Romsics Ignác*: Clio bűvöletében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel. Bp. 2011. 119–120.

¹² A Magyar Történelmi Társulat Kolozsvárrt 1868. szept. 20–25-kén tartott első vidéki gyűlése. Századok 2. (1868) 566–580.

¹³ A Magyar Történelmi Társulat második vidéki gyűlése Hontvármegyében 1869. szept. 19-dikétől 28-dikáig. Századok 3. (1869) 556–565.

¹⁴ Lásd a rendezvényről szóló kiadványt: A Magyar Történelmi Társulat 1889. aug. 25–30-iki vidéki kirándulása Máramaros vármegyébe és Nagy-Bánya városába. Bp. 1889.

¹⁵ A Magyar Történelmi Társulat 1909. aug. 28 – szept. 1-i liptóvármegyei vándorgyűlése. Szerk. Dr. Borovszky Samu. Bp. 1909.

¹⁶ Horváth Mihály elnöki megnyitó beszéde a Magyar Történelmi Társulat Kolozsvárrt 1868. szept. 21-kén tartott gyűlésén. Századok 2. (1868) 521–529.

gyakran csak rombolást tartalmazó” eseményeket tárgyalnak, nagyobb figyelmet kell fordítani „...ama bár csöndes, de a nemzeti fejlődés, haladás tekintetében annál fontosabb jelenetekre, melyek a társadalmi viszonyok, a családi élet, a polgári foglalkodások, az érület- és szellemirány körében nyilvánultak. Ez teszi pedig érdekesebb, fontosabb és tanulságosabb részét minden nép történetének, mert ez jelzi a fejlődés, haladás irányát s fokait, a népek tökélyesbülését s emelkedését az emberi eszmény felé. [...] Ezt kell tehát ezentúl legbuzgóbb művelés alá fognunk, hogy történetírásunk az előrehaladt kornak, melyben élünk, színvonálára emelkedjék...”¹⁷ Ugyanezt hangsúlyozta más szavakkal hat évvel később gr. *Mikó Imre* a Társulat elnöke: „...nem elég a tényeket és eredményeket felsorolni, hanem szükséges mindazon apró részleteket is felkarolni, melyek az elmúlt idők társadalmának viszonyaira, anyagi, értelmi, közműveltségi és erkölcsi fejlettségére vonatkoznak, s a melyekből egyedül ítélni meg azon kor tetteinek vagy mulasztásainak viszonylagos érdemét és bűnét; mert elmúlt korszakok eseményeit saját társadalmi állásunk talapatáról helyesen soha sem ítélni meg.”¹⁸ 1877-ben Pozsonyban *Ipolyi Arnold* már konkrétan hangsúlyozta az ipar kiemelkedő szerepét a város fejlődésében, s ezért az ottani munka központi feladatának tartotta az ipartörténeti kutatásokat, az erre vonatkozó forrásanyag feltárását.¹⁹

Horváth Mihály a vidéki gyűlések feladatát az e területen tapasztalt „hézgapótlásban” látta, abban, hogy „...évenként néhány levéltárat kiaknázva, azoknak tartalmáról czélszerű regestákat készítve, rólok kimerítő tudomást vehessünk.” S e munkát „a jövőben hazánk más vidékeinek levéltáraiban is folytatva, egykori történelmi anyagunk összes kincsét evidentiába fogja állítani a történetíró előtt, s lehetővé tenni oly mű megalkotását, mely nemzeti s társadalmi életünknek minden oldalról hű képét tüntesse fel.”²⁰ Jóllehet, *expressis verbis* nem mondta ki, ezzel a programmal egyben a vidék, az egyes települések, közigazgatási, illetve tájegységek gazdasági, társadalmi, kulturális viszonyai feltárásának – a később elterjedt fogalommal élve: a helytörténeti kutatás – fontosságát hangsúlyozta. Ennek szellemében 1877-től *Ipolyi Arnold* irányításával már egy-egy gazdaság-, társadalom- vagy művelődéstörténeti témára koncentrálni kezdték a vidéki utakat – a hely sajátosságaihoz igazodva. 1877-ben Pozsonyban – mint láttuk – az ipartörténet, 1878-ban, Kassán a „műtörténeti emlékek tanulmánya”²¹ került a kutatók figyelmének középpontjába. Ezek az el-

¹⁷ Uo. 527.

¹⁸ Gr. *Mikó Imre*: Elnöki megnyitó beszéd a Magyar Történelmi Társulat Besztercebányán 1874. aug. 20-án tartott nagygyűlésén. Századok 8. (1874) 522.

¹⁹ *Ipolyi Arnold*: A magyar iparélet fejlődése. Elnöki megnyitó beszéde a magyar Történelmi Társulatnak Pozsonyban 1877. augusztus 23-án tartott vidéki nagygyűlésén. In: A Magyar Történelmi Társulat 1877-ik aug. 23–30-iki vidéki kirándulása Pozsony városába s vármegyébe. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1877. 6.

²⁰ Horváth Mihály elnöki megnyitó beszéde Kolozsvárrt... i. m. 528.

²¹ *Ipolyi Arnold*: A magyar műtörténeti emlékek tanulmánya. Elnöki megnyitó előadása a magyar Történelmi Társulatnak Kassán 1878. augusztus 23-án tartott vidéki nagygyűlésén.

vek és szempontok tükröződtek a Századok szerkesztője, *Thaly Kálmán* szemléletében és szerkesztői gyakorlatában is.²²

A nagyra törő program a rendelkezésre álló összes erő, a vidéken történeti kutatással foglalkozók összefogását igényelte. A Társulat alapítói ezért már a választmányba bevonták az ország különböző városaiban, megyéiben addig is jelentős kutatómunkát végző és a történelmi ismeretek terjesztésében szerepet játszó – részben a Társulat létrejötteinek előzményeként is tekinthető „Dunántúli történetkedvelők társulatához” csatlakozó – legfontosabb és más, addig is jelentős történeti kutatásokat folytató értelmiségieket. A győri Ráth Mátyás, a „dunántúliak” megszervezője már az előkészítő bizottságnak is tagja volt.²³ Kívüle tagja lett a választmánynak többek között *Balássy Ferenc* felnémeti római katolikus lelkész, *Bottka Tibor* pozsonyi ügyvéd, *Csaplár Benedek* szegedi piarista gimnáziumi tanár, 1867-től a tatai gimnázium igazgatója, *Gyárfás István* kiskunhalasi táblabíró, *Fabó András* agárdi evangélikus lelkész, *Haán Lajos* békéscsabai evangélikus lelkész, *Knauz Nándor* esztergomi főegyházmegyei levéltárnok, *Lehoczky Tivadar* munkácsi és beregszentmiklósi hitbizományi uradalmak főügyésze, báró *Mednyánszky Dénes* a Selmechányai Akadémia igazgatója, Kőszegről *aló-szopori Nagy Imre*, dunántúli kerületi táblai jegyző, *Révész Imre* debreceni református lelkész, egyházjogász, egyháztörténész, a kolozsvári *Szabó Károly* az Erdélyi Múzeum Egyesület könyvtárnoka,²⁴ *Véghely Dezső* veszprémi ügyvéd.²⁵ Közülük többen már ekkor tagjai voltak a Magyar Tudományos Akadémiának, s néhányan, mint pl. Haán Lajos, épp e munkájuk eredményeként válhattak akadémiai taggá. A közel sem teljes felsorolás is jelzi, hogy az ország valamennyi térségének voltak képviselői az igazgatói választmányban.²⁶ Ők – másokkal együtt – egyaránt jelentős szerepet játszottak a társulati tagok toborzásában, a vidéki forrásfeltáró munkában, azok eredményeinek publikálásában, illetve a Századok szerzőgárdájának szélesítésében és a lap terjesztésében.²⁷ Témánk szempontjából ennél is fontosabb, hogy valamennyien aktív szerepet vállaltak a vidéki levéltári anyag feltárásában, részleges feldolgozásában és az eredmények publikálásában. Mégpedig nemcsak saját régiójukban, hanem a Társulat által szervezett „kirándulások” során más megyék történetének vizsgálatában is.

In: A Magyar Történelmi Társulat 1878-ik évi aug. 27–szept. 1-jei vidéki kirándulása Abaúj vármegyébe s Kassa városába. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1878. 3–84.

²² Lásd *Glatz F.*: A szerkesztőségi munka... i. m. 673.

²³ Róla lásd *Ipolyi A.*: Emlékbeszéd Ráth Károly felett... i. m. 366–377.

²⁴ Róla lásd *Szádeczky Lajos*: Szabó Károly emlékezete. Századok 28. (1894) 195–223.

²⁵ Róla lásd *Géresi Kálmán*: Véghely Dezső emlékezete. Századok 33. (1899) 195–210.

²⁶ A döntés tudatos volt. Horváth Mihálynak az alakuló ülésen elhangzott indoklása szerint a választmány összetételének kialakításakor mindenekelőtt a szakértelmet tartották szem előtt, emellett azonban figyelmet fordítottak arra is, hogy „a vidéki tagok az országnak lehetőleg különféle tájairól valók legyenek, hogy így a társulat működő tagjai által minden történelmileg nevezetesebb tájékkal közvetlen érintkezésbe jöhessen”. Horváth Mihály beszéde a történelmi társulat első közgyűlésén 1867-ki május 15-én. Századok 1. (1867) 12.

²⁷ *Glatz F.*: A szerkesztőségi munka... i. m. 674.

A terv megvalósításának szerves következménye volt, hogy a munkában nemcsak az Akadémiába tömörült szakemberek vettek részt, hanem helyi történelembúvárok is, akik közül nem mindenki rendelkezett magas szintű szakmai előképzettséggel, de mások segítségével értékes segítői voltak a vidéken rejtőzködő kútfők feltárásának. Nem kényszerűségből vonták be őket a forrásfeltárásba és -feldolgozásba. A tudós társaság létrehozásának alapvető indítéka volt, hogy a társadalom szélesebb körét kapcsolják be a Társulat munkájába, s ezzel együtt a kutatásba. Horváth Mihály, az előkészítő bizottság elnöke a történettudomány fejlődésének és sikerének zálogát olyan társulatokban látta, amelyek „tagjait nem egyedül tudósokból nyerik, hanem a melyekbe csekély pénzáldozattal *minden hazafi és nemzeti történelmét kedvelő, dicsőségét szíven hordó minden polgár* beléphet, és *szabadon, minden korlátozástól menten működhetik a történetnyomozás tágas mezején.*”²⁸ A törekvést siker koronázta. Az így beszervezett társulati tagok közül kerültek ki azok, akiket Mályusz „vidéken élő autodidakta történelemkedvelőknek” titulált.

E típus példaadó megtestesítője volt a Társulat első igazgató választmánya fent sorolt tagjainak nagy része is, hisz ebben a korban még nem folyt a magyarországi egyetemeken szakszerű történésképzés. Az ország, vagy egyes területeinek históriáját ezért korábban zömmel hittudományi, jogi, orvosi, pedagógiai vagy más végzettséggel rendelkező, művelt, de e tekintetben „autodidakta” értelmiségiek kutatták és írták. Ők pedig legfeljebb külföldi tanulmány(útj)aik során szerezhettek a történeti kutatással kapcsolatos módszertani ismereteket. Legtöbbjük azonban épp e kutatómunka során és révén – ugyancsak autodidakta módon – képezte magát felkészült historikussá, a legfelső tudományos fórum elismerését is kiváltva. Az ő példájukat és Horváth Mihály szavait követve csatlakozott a Társulathoz számos vidéki egyházi, a közigazgatásban szolgáló hivatalnok, pedagógus és más szabadfoglalkozású értelmiségi, akik közül többen – Ráthhoz hasonlóan – e munkájuk elismeréseként (is) lehettek később az Akadémia levelező vagy rendes tagjai.²⁹ E körből került ki a Társulat fórumain elhangzott ismertetések, előadások több szerzője is.

A vidéki „kirándulások” a tekintetben is termékenynek bizonyultak, hogy a vidéki értelmiségi körökben felélénkült érdeklődés a történeti, régészeti kutatások iránt, illetve az e téren erősödő aktivitás számos egyesület és múzeum létesítését, helyi kiadványok évkönyvek sorának megjelentetését eredményezte. *Hampel József* már 1876-ban 14 ilyen – zömmel sikeres – megyei, illetve területi kezdeményezésről adott számot az ország majd minden területéről.³⁰ Egy másik

²⁸ Horváth M. beszéde 1867. május 15. i. m. 10. (Kiemelés tőlem – V. J.)

²⁹ Példaként említhetjük a gróf Mikó Imre köréhez tartozó kolozsvári *gróf Lázár Miklóst*, *Géresy Kálmán* debreceni kollégiumi tanárt, főigazgatót, *Ebeczky Emil* jogi végzettségű hivatalnokot, újságíró.

³⁰ *Hampel József*: Vidéki mozgalmak a régészet és történelem terén. Századok 10. (1876) 49–55. Hampel külön hangsúlyozta e folyamatban a Magyar Történelmi Társulat vidéki kirándulásainak szerepét. Uo. 50. Közülük egynek a tevékenységéről részletes beszámolót is közölt a lap. *Lipp Vilmos*: A Vas-megyei Régészeti Egylet. Századok 22. (1888) 149–158.

közleményében az ugyancsak ekkortájt alakuló és hasonló sikereket dokumentáló városi, püspöki múzeumokat és a „nyilvános tanodákkal kapcsolatos régiség-gyűjteményeket” ismertette.³¹

A vándorgyűlések során elvégzett munka eredményeit sokoldalúan igyekeztek hasznosítani. Ezek legfontosabb eleme volt az egyes levéltárak feltárásának rendszeres és részletes ismertetése a Századok hasábjain.³² A nem egyszer több részletben és lapszámban közreadott dokumentumok³³ nemcsak a feltárt iratanyagról adtak tájékoztatást, hanem esetenként egyes történeti események új értékelésének lehetőségeire is utaltak – jelentős segítséget nyújtva ezzel az adott térség egy-egy korszakának történetével később foglalkozó kutatóknak.³⁴

Az első vidéktörténeti ismertetések is az akció eredményeként születtek.³⁵ A program nagyszabású munkák közlését is eredményezte. Ezt az is elősegítette, hogy az 1876. évi gömői kirándulásról már a Századokhoz csatolt, önálló, 108 oldalas kötetben számoltak be.³⁶ Ebben két olyan terjedelmes, tanulmány értékű előadást is közöltek, amelyek egy város gazdasági,³⁷ illetve egy megye társadalmi viszonyainak³⁸ fontos kérdéseit tárgyalták.

Először emelkedett ki ezek sorából Ipolyi Arnold Besztercebánya művelődéstörténetéről írt, a címben szereplő „vázlat” szó ellenére kismonográfia terjedelmű opusa, amely három részletben jelent meg a Századok hasábjain.³⁹ 1881-ben az eperjesi gyűlésen hangzott el *Antal Károly* nagy ívű előadása Sáros vármegye egykori etnikai viszonyairól,⁴⁰ két évvel később Nagy Imre Sopron és a környékbeli

³¹ *Hampel József*: A vidéki régiségi múzeumok. Századok 10. (1876) 306–315.

³² Lásd például A levéltárvizsgáló bizottságok jelentései. Századok 3. (1869) 589–644.; A Magyar Történelmi Társulat 1870. évi vidéki kirándulásaiban résztvevő bizottságok jelentései. Századok 4. (1870) 581–633.; A leleszi bizottság jelentése. Századok 5. (1871) 592–623.

³³ A Magyar Történelmi Társulat 1874. évi vidéki kirándulásairól szóló jelentések. Századok 9. (1875) 34–51., 74–123., 149–192., 223–252. (Az 1874. évi utakról szóló 12 részjelentés összesen 132 oldal terjedelmű.)

³⁴ Erre példa a *Csaplár Benedek* vezette „Körmöczi bizottság jelentése”. Századok 9. (1875) 149–182.

³⁵ *Gr. Lázár Miklós*: A Marosszékből 1491–1515 közt hadnagyságot és bíróságot nemek és ágak rendje szerint viseltek lajstroma. Századok 2. (1868) 673–692.; *Nagy Iván*: Hont vármegye Árpád-kori birtokosairól. Századok 3. (1869) 520–525.

³⁶ A Magyar Történelmi Társulat 1876-ik aug. 21–28-iki vidéki kirándulása Gömör megyébe. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1876.

³⁷ *Szilágyi Sándor*: Adatok az ipar s kereskedelem történetéhez Rimaszombaton a XVI. és XVII-dik században. Uo. 27–37.

³⁸ *Ebeczky Emil*: Gömör vármegye tisztikara háromszáz évvel ezelőtt. Uo. 61–76.

³⁹ *Ipolyi Arnold*: Besztercebánya városa műveltségtörténeti vázlata. Századok 8. (1874) 525–552., 598–647., 671–708. A munka önálló kötetben is megjelent – változatlan címmel és tartalommal, 123 nyomtatott oldal terjedelemben (Bp. 1874.)

⁴⁰ *Antal Károly*: Sáros vármegye népének egykori magyarságáról. In: A Magyar Történelmi Társulat 1881-ik évi aug. 22–28-iki vidéki kirándulása Sáros vármegyébe s Eperjes és Bártfa városába. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1881. 12–34.

települések múltjáról értekezett.⁴¹ Olyan tanulmányok is születtek, amelyek egy város történetének egyes időszakait dolgozták fel. Erre példa a korszak kiváló – Bécsben, illetve Berlinben történelmet tanuló, utóbbi városban Rankét is hallgató – egyetemes történészének, *Wertheimer Edének*⁴² Nagyszébenről írt munkája.⁴³

Ezt a gyakorlatot folytatta a társulat a vidéki utak eredményeinek ismertetése tekintetében az akció végéig. S nem csak nagy terjedelmű írások közlésével. Az 1881. évi kötetben olvashatjuk *Thallóczy Lajos* – mai fogalmunkkal élve – mikrotörténeti vizsgálatnak is nevezhető cikkét egy 17. századi kereskedőről, melyben egyaránt érvényesített gazdaság- és társadalomtörténeti szempontokat.⁴⁴ Ebben az írásban nem nehéz felfedeznünk Ipolyi Arnold négy évvel korábban, Pozsonyban elhangzott szavainak hatását.

A vidéki kirándulások megszűntével, 1890-től – a statisztikai összesítés adatainak bizonyossága szerint – mind számát, mind arányát tekintve jelentősen visszaesett a vidéktörténeti írások közlése. A téma háttérbe szorulását az is jelzi, hogy míg 1867 és 1889 között csupán két évben nem jelent meg ilyen munka, 1900 és 1918 között ez négy évben fordult elő. A helyzeten az 1909-ben tett újabb kísérlet sem változtatott. A visszaesésben az is szerepet játszhatott, hogy a millennium kapcsán megnőtt az igény és a szándék a megyei monográfiák megírására, ami a folyóiratban történő tanulmányközléstől is elvont energiákat.

A megjelent közlemények tematikájának csupán néhány példával illusztrált, vázlatos áttekintése is jelzi, hogy a korabeli Magyarország fejlődési trendjei, annak legfontosabb elemei és a nem hivatásos kutatók elsődleges foglalkozása, illetve egyházi vagy hivatali stalluma is befolyásolta a témaválasztás alakulását. A fenti példák is igazolták a gazdasági és társadalomfejlődéssel, ezen belül főként az iparral, kereskedelemmel és közlekedéssel kapcsolatos problémák iránti érdeklődés fokozódását.⁴⁵ A mezőgazdaság terén lényegében csak uradalomtörténettel találkozhatunk.⁴⁶

⁴¹ *Nagy Imre*: Sopron múltja. In: A Magyar Történelmi Társulat 1883-ik évi aug. 22–27-iki vidéki kirándulása Sopron városába és Sopron vármegyébe. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1883. 12–52.

⁴² Lásd *Mályusz Elemér*: Wertheimer Ede 1848–1930. Századok 64. (1930) 927–929.

⁴³ *Wertheimer Ede*: Nagyszében a múlt század második felében. Századok 14. (1880) 388–403., 466–482.

⁴⁴ *Thallóczy Lajos*: Egy eperjesi kereskedő a XVII. évszázadban. In: A Magyar Történelmi Társulat 1881-ik évi aug. 22 – 28-iki vidéki kirándulása Sáros vármegyébe s Eperjes és Bártfa városába. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1881. 62–68.

⁴⁵ Példaként *Szendrei János* (9. lj.), *Ipolyi Arnold* (20. lj.) *Szilágyi Sándor* (38. lj.), *Thallóczy Lajos* (45. lj.) hivatkozott munkái mellett lásd még *Szádeczky Lajos*: Nagybánya régi iparáról és czéheiről. Századok, 20. (1889) 673–700.; *Tárczy Károly*: Céhrendszer Munkácson. Századok 43. (1909) 16–45.; *Lukinich Imre*: Egy erdélyi kereskedelmi társaság terve 1703-ban. Századok 48. (1914) 464–476.; *Kerekes György*: Kassa árumegállító jogának utolsó felújítása (1688–1694). Századok 50. (1916) 620–629.; *Holub József*: Zala vármegye vámhelyei és úthálózata. Századok 51. (1917) 45–60.

⁴⁶ Lásd például *Komáromy András*: Nyalábvár és uradalma. Századok 28. (1894) 492–519.; *Éble Gábor*: A debrő-parádi hitbizományi uradalom története. Századok 43. (1909) 115–128.

A társadalomtörténeti tárgyú munkák szerzőinek többsége a lakosság nemzetiségi összetételéről, illetve az ezt befolyásoló akciókról értekezett.⁴⁷ Hasonló figyelemben csak egy-egy adott településhez kötődő főúri család története részesült.⁴⁸ A historikusok hagyományos témái azonban továbbra is szerepeltek a Századok oldalain. Változatlan érdeklődés övezte az egyházi szervezetek, intézmények,⁴⁹ jeles közép- és felsőiskolák történetét,⁵⁰ az igazgatás- és jogtörténeti problémákat.⁵¹ Főként ez utóbbi kérdést érintették az általános jellegű város- vagy megyetörténeti áttekintések, és az igazgatástörténet személyi feltételeihez szolgáltatott fontos információkat az 1868-tól – megszakításokkal – éveken át közölt főispáni névsorok számos vármegyéből. A tradicionális témák éltek tovább a szép számú vár-, név- és pecsét-történeti munkában is.

Feltűnő a középkori témák magas aránya. Főként az egyébként is csekély számú 18–19. századi lokális történet többségére jellemző, hogy nem az adott helység vagy térség belső gazdasági, társadalmi, kulturális, politikai viszonyait elemzik, hanem csupán egy-egy országos jelentőségű esemény (például a Rákóczi-szabadságharc, az 1848–49-es forradalom és szabadságharc stb.) helyi történéseit, igazgatás- vagy jogtörténeti jelenség érvényesülésének ottani megvalósulását, jellemzőit ismertetik. Ezek pedig nem az adott hely, hanem az országos történések szempontjából fontosak – ezért az ilyen írásokat nem is vettük figyelembe statisztikai összegzésünkben. Korábbi századok kapcsán is olvashatók ilyen írások. Elsők között közöltek a lapban Visegrádra vonatkozó tanulmányt, amely azonban lényegében csak a város királyi központként betöltött szerepét ismerteti.⁵²

Az 1860-as években született helytörténeti munkák egy részének színvonalára is szerepet játszott abban, hogy a Társulat vezetőinek nem kellett sokáig várniuk az akadémiai historikusok egy részének kritikai észrevételeire, támadásaira. Horváth Mihály már a Társulat 1871. évi leleszi vándorgyűlésén arra kényszerült, hogy velük szemben védelmébe vegye a három évvel korábban megfogalmazott célokat és az azok alapjául szolgáló szakmai elveket, tételesen megismételve akkori érveit. Szavai egyértelműen jelzik, hogy a kritikusok az országos jelentőségű politikai folyamatok, jelenségek és hadi események, illetve azok nemzetközi feltételeinek

⁴⁷ Lásd például *Tagányi Károly*: Nyitramegye német telepeseinek eredete. *Századok* 14. (1880.) 64–68.; *Szalay József*: Városaink nemzetiségi viszonyai a XIII. században. *Századok* 14. (1880) 533–557.; *Takáts Sándor*: Telepítések Esztergom vidékére a XVI-ik század végén. *Századok* 37. (1903) 521–536.

⁴⁸ Lásd pl. *Acsády Ignác*: A Széchyek Murányban. *Századok* 19. (1885) 21–47., 116–125., 212–222., 306–315.,

⁴⁹ *Némethy Lajos*: A márczfalvi prépostság. *Századok* 24. (1900) 434–450.; *Zoltai Lajos*: A hortobágyi apátságok. *Századok* 43. (1909) 537–543.

⁵⁰ Példaként lásd *Thury Etele*: Dragoni Gáspár és a körmendi főiskola (Korrajz a XVI. századból) *Századok* 3. (1889) 215–228.; *Ellend József*: A sárospataki főiskola egy évszázaddal ezelőtt. *Századok* 48. (1914) 597–612., 697–714.

⁵¹ Lásd pl. *Iványi Béla*: Vázlatok Eperjes szab. kir. város középkori jogéletéről. *Századok* 43. (1909) 218–231., 281–297.

⁵² *Wenczel Gusztáv*: Visegrádnak egykori fénye és dicsősége. *Századok* 2. (1868) 395–412.

kutatását, bemutatását tekintették a történettudomány feladatának. Ezzel szemben a helyi viszonyok megismerését, és az ezeket megalapozó vidéki forrásfeltárást történeti szempontból jelentéktelennek minősítették, művelőit pedig nem tekintették a szakma avatott művelőinek.⁵³ Tegyük hozzá: annak ellenére, hogy a Társulat 1867-ben induló akciójának irányítói és az ennek nyomán született tanulmányok nagy részének szerzői maguk is az akadémia tagjai voltak. Egyértelmű tehát, hogy a lekicsinylő vélemények oka nem a laikus kutatók írásainak alacsony színvonala volt, hanem a helytörténet, mint történetírói műfaj általános elvetése.

A munka a fanyalgó kritikákkal dacolva kitartóan folyt tovább, s eredményeiről a Századok változatlan részletességgel és alaposággal tájékoztatta a kutatókat, olvasókat – egészen 1889-ig, amikor is a sorozat megszakadt. Az újraindításra 1909-ben tett kísérlet sikertelennek bizonyult, a folytatás – ebben a formában és az eredeti funkcióval – mindörökre elmaradt. Az 1867-ben kitűzött célt ugyan nem sikerült maradéktalanul megvalósítani, mégis jelentős eredményeket hozott, melyek máig kedvezően befolyásolják a kutatók munkáját.⁵⁴

A bírálatokat abból a szempontból hibásnak tekinthetjük, hogy indokolatlanul becsülték le az egyes települések és területek története feltárássának tudományos jelentőségét. Nem voltak azonban alaptalanok az e téren született munkák gyakran tapasztalt módszertani hiányosságai és ebből (is) fakadó színvonalbeli egyenetlenségei miatt. Részben ez indította a Magyar Történelmi Társulat vezetését, hogy folyóirata közreműködésével segítse felszámolni a hiányosságokat – ily módon is csitítva a helytörténeti kutatást negligálni akaró, s így azt akadályozó kritikai hangokat.

E törekvést szolgálta mindenekelőtt az, hogy már 1869-ben helyet adott Márki Sándor felhívásának, aki a vármegyei monográfiák megírásának támogatására szólította fel a vidéki lapokat, segítsék elő, hogy a „honfiak” adataik közlésével és anyagi támogatással járuljanak hozzá megyéjük történetének megírásához.⁵⁵ Ezt követte a megelőző évtizedekben született megye- és város-történetek felsorolásszerű számbavétele a Századok 1870. évi évfolyamában.⁵⁶ Később – a Társulat vezetésének kérésére – két módszertani munkával kívánták elősegíteni az ekkor egyre gyarapodó helytörténeti kiadványok, mindenekeelőtt az ún. vármegyei monográfiák szakszerű elkészítését.

Elsőként Pesthy Frigyes és *dr. Frankl* [Fraknói] *Vilmos* összeállítása jelent meg a lapban, 1872-ben, a következő szerkesztői jegyzettel: „A »Magyar Történelmi Társulat« által elfogadva és helytörténetíróink figyelmébe ajánlva.”⁵⁷ A szer-

⁵³ A Magyar Történelmi Társulat zemplén-ungyi kirándulása, 1871-ben. *Horváth Mihály* elnöki beszéde a Leleszen 1871. szeptember 12-kén tartott záróülésen. Századok 5. (1871) 586–591.

⁵⁴ Lásd *Romsics I.*: *Clio* bővületében... i. m. 120.

⁵⁵ *Márki Sándor*: A vármegyei monographiák megírása érdekében. Századok 3. (1869) 681–682.

⁵⁶ *Nagy Iván*: Helyi monographiák. Századok 4. (1870) 88–96.

⁵⁷ *Pesthy Frigyes – Dr. Frankl Vilmos*: A vármegyék történeti monographiájának tervrajza. Századok 6. (1872) 412–416. Idézet: 412.

zók tíz fejezetben, azon belül lényegében címszavakkal sorolták a monográfiák megírása során figyelembe veendő módszertani szempontokat és tematikai elemeket. Az első részben részletesebben kifejtve ismertették a felhasználható/felhasználható forrásokat (I.). A következőkben a munka kívánatos tartalmi egységeit sorolták. Mindenekelőtt a vármegye lehetőségeinek, helyzetének alakulását befolyásoló tényezőket: területi, topográfiai viszonyait és a gazdasági életet is befolyásoló adottságait (II.), illetve – a „vármegye kultúrtörténeteként” értelmezve azokat – a területét (is) érintő nemzetközi, illetve országos, vagy országos jelentőségű politikai és hadi eseményeket (III.). „Belső története” keretében elsősorban az igazgatási kérdések, a közigazgatás személyi összetételének és intézményei működésének, politikai képviselőinek, illetve népessége nemzetiségi összetételének tárgyalását tartották fontosnak (IV.). Önálló fejezetet szántak az egyházi és vallási állapotok tárgyalásának (V.). Aprólékosan részletezték a „közművelődési állapotok” elemeit a különböző szintű oktatási intézményektől a művészeti ágak helyi megjelenésén és azok egyesületein, illetve más egyleteken át a nevezetes épületekig és régészeti emlékekig. Mai szemléletünk alapján furcsállható módon ide sorolták az egészségügyet, a szociális intézményeket, továbbá a „közkerékpáros állapotát” és a bűnügyi viszonyokat is (VI.). A korabeli történelemszemléletet tükrözte, hogy csak ez után javasolták tárgyalni a gazdasági viszonyokat. Azon belül tagolatlanul – csupán a földművelést és az állattenyésztést („marhatenyésztés”) említve – a mezőgazdaságot, s részletesen sorolva a többi ágazatot, kiváltképp az ipar és a közlekedés, távközlés esetében (VII.). Önálló fejezetet szántak a birtokos családok bemutatásának (VIII.), az utolsó két részbe pedig a mellékleteket (IX.) és – szinte kötelező érvénnyel – az okmánytárat javasolták elhelyezni.

A millenniumi ünnepségek alkalmából nagy számban tervezett, illetve részben már készülő új megye- és városmonográfiák készítették a Magyar Történelmi Társulat vezetését arra, hogy újabb módszertani útmutatást adjon a szerzőknek. A Tagányi Károly által készített és a Társulat választmányának ülésén elfogadott javaslatot 1894 áprilisában tették közzé a Századokban.⁵⁸ Tagányi előterjesztésének első fejezetében⁵⁹ hibásnak tartotta az 1872-ben készült tervezet alapkoncepcióját, és – részletesen bírálva annak egyes elemeit – az ajánlott teljességgel egy szerző által megvalósíthatatlannak ítélte, ezért elvetni javasolta azt. Saját tervezetének⁶⁰ alaptételét így fogalmazta meg: „A megyei monographia: a megye területének legszorosabb értelemben vett története.”⁶¹ Azaz nem az országos események helyi vonatkozásainak, hanem az adott terület belső fejlődésének leírását tekintette a monográfus feladatának. A megye történetének szakszerű feldolgozását kétféle módon tartotta megvalósíthatónak: (1) az

⁵⁸ *Tagányi Károly*: Vélemény a megyei monographiák tervrajza ügyében. Századok 28. (1894) 364–371.

⁵⁹ I. A régi monographia tervezet. Uo. 364–369.

⁶⁰ II. Az új monographia tervezet. Uo. 369–371.

⁶¹ Uo. 369.

egész terület átfogó, a megye mint közigazgatási egység működését bemutató leírásával, illetve (2) a részletes, minden szempontot érvényesítő feldolgozással, amit azonban csak az egyes települések történetének megírása során látott megvalósíthatónak. Mindkét tekintetben elvetette a generális szempontok általános érvényesítését, hangsúlyozva a helyi sajátosságok kiemelésének fontosságát. Emiatt sem vállalkozott az elődeiéhez hasonló részletes szempontrendszer megfogalmazására, a szerzők „egyéni hajlamaira” bízva, hogy a rendelkezésükre álló, megyénként eltérő forrásanyag felhasználásával szakmai meggyőződésüknek megfelelően készítsék el a megye történetének szintézisét.

Javasatai azonban alig érvényesültek a következő években (1896 és az első világháború között) tucatszám születő megyei monográfiákban. Három évtizeddel később Mályusz Elemér, aki Tagányi tervezetének tartalmával értett egyet, csak két műben fedezte fel az általa felvetett szempontokat. Úgy látta, a többiben Pesthy és Frakl/Fraknoi mechanikusan értelmezett, aprólékos szempontrendszere érvényesült.⁶²

Az első világháborús vereségtől a második világháborús vereségig

Az első világháború után radikális visszaesés tapasztalható. A megelőző 29 évben közölt 51 vidéktörténeti munkával szemben ebben a negyedszázadban csupán 16 látott napvilágot a Századokban. Így a megjelenési arány is *hat* százalékra apadt az előző korszak mintegy 11%-os arányához képest, annak ellenére, hogy az összes közlemények száma is csökkent (465-ről 263-ra, azaz 43,44%-kal). A jelenség egyrészt pénzügyi nehézségekkel magyarázható. A húszas évek első felében a háború, a Monarchia felbomlása, a forradalmak és Trianon hatásai, a harmincas évek elején pedig a gazdasági válság miatt alakult ki nehéz helyzet. A pénzügyi problémák késéseket, lapszámok kényszerű összevonását, az évenkénti lapszámok, illetve az összterjedelem 1918 előttihez képest jelentős mértékű csökkenését eredményezték.⁶³

Ennél fontosabb befolyásoló tényezőnek kell tekintenünk a tartalmi változást, ami abból fakadt, hogy a korabeli közgondolkodást nem a gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődés, illetve annak részkérdései, hanem – főként a trianoni trauma hatására – politikai, azon belül is külpolitikai szempontok befolyásolták. Ennek szimptomatikus megnyilvánulása volt az, hogy az 1920-as években még egy-egy alkalommal megjelenő, a dualizmus kori tematikát folytató íráson⁶⁴ túl, az 1930–1940-es években (főként a revíziós lehetőségekkel kecsegtető

⁶² Mályusz E.: A helytörténeti kutatás feladatai. i. m. (1924). 542.

⁶³ Lásd Pál Lajos: Egy folyóirat történész viták keresztüzében. Századok 149. (2015) 42. és 50.

⁶⁴ Mályusz Elemér: Túróc vármegye vámhelyei és forgalma a középkorban. Századok 53–54. (1919–1920). 34–56.; Sebestyén József: A székesfehérvári prépostság és káptalan egyházi

időszakban) több tanulmány foglalkozott az elszakított területekkel. Ezekben azonban elsősorban nem az adott térség belső fejlődését taglalták a szerzők, hanem – a revíziós igények legitimálását is szolgálva – azok etnikai viszonyait,⁶⁵ vagy történeti érveket⁶⁶ sorolva igyekeztek bizonyítani Magyarország jogát az adott térségre.⁶⁷ Az erre irányuló tudatos szerkesztői szándékot igazolja az a tény, hogy olyan cikkeket is közreadtak, amelyek szerzői a külföldi szakirodalmat elemezték abból a szempontból, miként befolyásol(hat)ták – direkt módon vagy közvetetten – az országot sújtó trianoni döntést, esetleg szolgálhatták a területi revízió jogosságának alátámasztását.⁶⁸ Továbbá az is, hogy a Felvidék visszacsatolását követően, 1938. november 7-én a Magyar Történelmi Társulat rendkívüli közgyűlésén az elnök, Hóman Bálint történeti érveket is hangoztatva üdvözölte a revíziós sikert, s beszédét a Századok is közölte.⁶⁹

Ebben az időszakban egyetlen historikus foglalkozott a Századok hasábjain a helytörténetírás jelentőségével, módszertani problémáival. Mályusz Elemér azonban minden eddiginél és számos későbbi, ilyen témájú írás szerzőjénél mélyebb és alaposabb elemzést adott.⁷⁰ A német szakirodalomra is kitekintve hangsúlyozta a helytörténeti kutatás fontosságát. Tagányi tervezetét főként abból a szempontból bírálta, hogy az „elsősorban a középkori anyag feldolgozására illik rá”,⁷¹ ő viszont fontosnak ítélte a kutatás kiterjesztését az 1918-ig terje-

kiváltságai. Századok 59–60. (1925–1926): 9–10. sz. 376–395., 462–497.

⁶⁵ A Felvidékkel kapcsolatban lásd *Fügedi Erich*: Nyitra megye betelepülése. Századok 72. (1938) 273–319., 488–509.; *Simonyi Dezső*: A szlávok földvárairól. Századok 74. (1940) 262–277. Erdély vonatkozásában ilyennek tekinthető *Németh Gyula*: A székelyek eredetének kérdése. Századok 69. (1935) 129–156.; *Alföldi András*: Dákok és rómaiak Erdélyben. Századok 74. (1940) 129–180. Alföldi nyíltan ki is mondta, hogy „a tudományos munka elvonult csendjéből hirtelen kitaszítva a politikai élet lármás piacán találja magát, ha a bérckoszorúza Erdély ókori sorsára veti szemét.” Uo. 129.; *Elekes Lajos*: A román fejlődés alapvetése. Századok 74. (1940) 278–313., 361–404.; *Makkai László*: Honfoglaló magyar nemzetségek Erdélyben. Századok 78. (1944) 163–191.

⁶⁶ *Jánossy Dénes*: Adatok a fiumei kikötő történetéhez. Századok 57–58. (1923–1924) 495–518.

⁶⁷ *Deér József*: A Felvidék történetének újabb irodalma. Századok 66. (1932) 13–34.

⁶⁸ *Baráth Tibor*: A dunai táj a francia történetírás tükrében 1871–1935. Századok 71. (1937) 55–85., 203–230.; *Makkai László*: A román történetírás új iskolája. Századok 72. (1938) 60–65.; *Elekes Lajos*: A román történetírás válsága. Századok 74. (1940) 30–83.; *Hadrovics László*: A magyarországi szerb települések újabb szerb irodalma. Századok 72. (1938) 335–340.; *Fügedi Erik*: A Felvidék településtörténetének újabb német irodalma. Századok 75. (1941) 405–421.

⁶⁹ *Hóman Bálint*: Felvidéki testvéreink visszatéréséhez. Századok 72. (1938) 488–509. Hóman a Társulat következő közgyűlésein is hivatkozott a történeti kutatás és a történeti ismeretek jelentőségére a nemzeti traumák, így Trianon feldolgozásában és az igazságtalan döntés revíziójának elősegítésében. *Hóman Bálint*: Elnöki megnyitóbeszéd a Magyar Történelmi Társulat 1940. május 13-án tartott kassai díszközgyűlésén. Századok 74. (1940) 257–261.

⁷⁰ *Mályusz E.*: A helytörténeti kutatás... i. m. 538–566.

⁷¹ Uo. 542.

dő időszak egészére. E téren pedig nélkülözhetetlennek tartotta a szakszerű helytörténeti munkákat, amelyekben szerinte „a társadalom- és gazdaságtörténeti szempontoknak kell előtérbe kerülniök”.⁷²

A társadalomtörténet tekintetében a helyi források (a Mária Terézia-féle úrbérrendezés iratai, anyakönyvek, telekkönyvek, adóívek stb.) adatainak összegyűjtésétől és rendszerezésétől várta az országos statisztikák hibáinak korrekcióját. A lakosság egésze életének rekonstruálását szorgalmazta ezek felhasználásával. Úgy ítélte meg, hogy a gazdasági élet bemutatásában sem a száraz adatok felsorolása a feladat, hanem annak bemutatása, miként alakult „a gazdálkodás technikája, a birtokkezelés módja, a gabonatermesztés, szőlőművelés, állattenyésztés megoszlása és jövedelmezősége”, amit csak egyes uradalmak iratanyaga, családi levéltárak és más helyi források adatainak felhasználásával látott megoldhatónak.⁷³

A megelőző évtizedekben készült megyei monográfiák többségét narratív jellegük miatt, és azért bírálta, mert „újkori politikai történeti részükben egyszerűen a területükön végbemenő események elmondására szorítkoztak és a belső életről csak a legszembeötlőbb jelenségeket regisztrálták”.⁷⁴ Mályusz a narráció helyett a „genetikus irány” alkalmazását, az élet szerves egységének bemutatását szorgalmazta a jelenségek közötti összefüggések pontos feltárása révén. Fontos politikatörténeti eseménysorok megyei monográfiákban tárgyalt módjának kritikai elemzésével mutatta ki, hogy a nagy társadalmi konfliktusok nem értelmezhetők csupán szellemi hatásokkal. Azokat csak az adott területen (pl. a vármegyében vagy a városban) zajló gazdasági folyamatok, társadalmi jelenségek, az ezek által generált érdekek pontos megismerése révén lehet megérteni. Az ország egyes területeinek eltérő adottságai viszont sajátos helyzeteket és jelenségeket hoznak létre, amelyek befolyásolják az ország általános helyzetének alakulását, ezekből a részletekből áll össze az egész. Mályusz mindebből két fontos következtetést vont le. Egyrészt azt, hogy a politikai események nem értelmezhetők a háttérben zajló gazdasági, társadalmi és kulturális folyamatok nélkül. Ezt kiegészítette azzal, hogy nemcsak a politikai forrongások – ahogy ő fogalmazott: „a külsőleg legmozgalmasabb évek” – idején jellemző helyzetet kell megismerni, hanem az azt megelőző és kialakító hosszabb távú folyamatokat is.

Ezt a munkát pedig csak megyei keretek között látta elvégezhetőnek. Konklúzióját így összegezte: „...helytörténeti kutatásunk hátramaradottsága nemcsak gazdaság- és társadalomtörténetünk fejlődésére káros, hanem ólomsúllyal nehezedik politikai történetírásunk fejlődésére is. [...] Politikai

⁷² Uo. 544.

⁷³ Uo. 549.

⁷⁴ Uo. 552.

történetírásunk fundamentumait is tehát a helytörténeti kutatás segítségével kell leraknunk, különben történetírásunk épülete összeomlással fenyeget.”⁷⁵

1932-ben – immár a folyóirat szerkesztőjeként – a Századok Szemle rovatában közölt rövid reflexióban⁷⁶ védte és erősítette meg véleményét az álláspontját vitató *Váczy Péterrel*⁷⁷ szemben, aki szerint a helytörténeti kutatást kizárólag vidéki levéltárosok és tanárok végzik, akiktől nem várható el más, mint a helyi levéltári források feltárása és a bennük rejlő történeti adatok kigyűjtése. Vele szemben Mályusz arra intette a helytörténészeket, hogy ne a forrás határozza meg munkájukat, hanem az emberi tevékenység egésze. A források adatai csak építőkövek, amelyek segítségével rekonstruálni lehet és kell „a település sokrétű múltját”. Ehhez pedig a szerzőnek „az élet totalitása iránti érzékkel kell rendelkeznie”, s nélkülözhetetlen, hogy „legyen átfogó szemlélete, és legyen képes az adatoknál többet látni”, ami révén a település fejlődését is ábrázolni tudja.⁷⁸ Vitapartnerével ellentétben ő alkalmasnak tartotta a tanárokat és levéltárosokat arra, hogy az egyetemen szerzett történeti ismereteik alapján elkezdjék, s a kutatás során felhalmozott tapasztalatokat is hasznosítva sikerrel elvégezzék ezt a munkát. Megjegyezte azonban, hogy „a helytörténetírásra éppen úgy elő kell készíteni és nevelni az írókat, mint bármely más tudományág művelésére”.⁷⁹ Ezt viszont nem „generális rendelkezésektől”, hanem elsősorban a gyakorlattól, benne az egyetemi professzorok segítő munkájától várta, „... hogy aztán az elméleti rendszerezés iránt fogékony történetírók egyszer majd levonják és egy nagy kézikönyvben összefoglalják a gyakorlati szabályokat”.⁸⁰ Erre Mályusz nem vállalkozott. Végezetül – Váczynek az ő korábbi szavait félremagyarázó érveivel vitatkozva – ismételtelen a lokális történetírás jelentőségét hangsúlyozta a magyarországi történettudomány egésze szempontjából. Szerinte „...a helytörténetnek helyes alapon való művelése lehetővé fogja tenni, hogy általános történetírásunk tovább fejlődhessék, a genetikuson túl, a szociológiaiainak nevezhető *irányban*.”⁸¹ Mindezek fenntartása mellett leszögezte azonban, hogy „a helytörténetírást kisebb értékűnek tartjuk, mint az általános történelemmel való foglalkozást, amint hogy aligha hihető, hogy ha valaha is eszébe jutott volna bárkinek is, elméletileg magasabb teljesítménynek tekinteni egy falu történetének megírását, mint egy nemzetét.”⁸²

⁷⁵ Uo. 560.

⁷⁶ *Mályusz Elemér*: A helytörténeti kutatás problémái. Századok 66. (1932) 103–109.

⁷⁷ *Váczy Péter*: A helytörténeti kutatás problémái. Budapesti Szemle 1931. 647., 648. és 649. sz. 53–82.

⁷⁸ *Mályusz E.*: A helytörténeti kutatás problémái... i. m. (1932), 105.

⁷⁹ Uo. 107.

⁸⁰ Uo. 108.

⁸¹ Uo. 109. (Eredeti kiemelés.)

⁸² Uo.

Mályusz írásain kívül 1919 és 1944 között senki sem foglalkozott a Századok hasábjain a helytörténetírás jelentőségével és módszertani kérdéseivel. Jellemző, hogy ezt a témát az 1930–1940-es években a Századok körül zajló vitákban sem említették.⁸³

Az államszocializmus korának változó jellemzői és A rendszerváltás után

A két korszak – bizonyára sokak által furcsállt – összevonását az indokolja, hogy a rendszerváltás a történettudományban közel sem jelentett olyan éles fordulatot, mint a politikában. Alább látni fogjuk, hogy azok a folyamatok, változások, amelyek 1990 után meghatározták tudományunk – benne a Századok – helyzetét, már a megelőző évtizedben megindultak, illetve részben lezajlottak. Ez valamennyire még az ideológiai-politikai feltételek alakulására is igaz, hisz ezen a téren is érzékelhető volt egyfajta átmenet – ha korlátozott mértékben és sajátos módon is.

A második világháborút követő átmeneti évek, majd az államszocializmus négy évtizede alatt arányait tekintve nem tapasztalható jelentős változás a helytörténeti témájú írások közlése tekintetében. Ezen belül, a két rész-korszak között azonban felfedezhetők érdemi különbségek. 1945–1968 között – a számszerű növekedés (16-ről 19-re) ellenére – további egy százalékkal csökkent (4,75%) a téma részesedése az 1919–1944 közöttihez (6,08%) képest. Ám ez az összes megjelent írás 52%-os gyarapodása mellett következett be. A következő 21 évben a megjelenések száma (36) majdnem duplájára emelkedett, aminek következtében a részesedési arány ismét hat százalék fölé (6,49%) emelkedett, de ez sem mutatta a helytörténet súlyának növekedését a folyóiratban. A trend folytatódott a rendszerváltás után is. A százalékos részesedés lényegében változatlan maradt. Miközben a közlések száma ismét megduplázódott (74), részarányuk alig változott (6,76%). A számszerű és százalékos adatok közötti differenciák a Századok terjedelmének és a közlemények összesített számának jelentős gyarapodásával függött össze. A korábbi nehézségeket leküzdve és az egyre növekvő publikálási igény kielégítése érdekében 1959-től az addigi négy helyett hat száma jött ki a lapnak, az 1986-tól Pál Lajos irányításával működő szerkesztőség pedig az évtized végére felszámolta a több éves elmaradásokat. Az 1987-től új köntöst öltő Századok számai ezt követően minden páros hónap közepén pontosan hagyták el a nyomdát, évenként 1500 nyomtatott oldal feletti terjedelemben. Ez tette lehetővé, hogy az átlagos évi közleményszám az

---

⁸³ Lásd Pál L.: Egy folyóirat... i. m.

1919–1944 közötti 10,5-ről az 1945–1968-as periódusban 16,7-re, 1969–1989 között 26,4-re, végül az 1990-el kezdődő 25 és fél évben 42,1-re emelkedjék.

Történt mindez olyan időszakban, amikor a helytörténeti kutatómunka új reneszánszáról beszélhetünk – különösen az 1960-as évek közepétől, végétől.

A helytörténeti munkák részesedésének aránya nem csak – sőt nem is elsősorban – a Századok szerkesztőinek szándékával magyarázható. Több, egymással szorosan összefüggő, részben párhuzamosan, részben egymást követően érvényesülő momentumban kereshetjük az okokat. Egyrészt abban, hogy a hivatásos történészek körében tovább érvényesült a korábbi szemlélet, amely alsóbbrendűnek ítélte a helytörténetet, így a települések, megyék, illetve kisebb régiók történetének feltárását még évtizedekig jobbra csak vidéki levéltárosok, muzeológusok, könyvtárosok, tanárok, s gyakran „amatőr” lokálpatrióták végezték. Ugyanakkor javultak a vidéki közgyűjtemények tárgyi és személyi feltételei, s nemcsak több lehetőséget kaptak a kutatómunkára, hanem annak végzése egyre inkább elvárás is lett munkatársaikkal – közöttük több száz szakképzett történésszel – szemben. Ezeket az intézményeket 1980-ban jogszabály által tudományos kutatóhellyé nyilvánították.

Ugyanebben az időszakban alakultak, illetve részben intézményesültek olyan társadalmi kezdeményezések, amelyek a helyi hagyományokat, egy-egy település múltjának feltárását és közzétételét tekintették feladatuknak. Közülük kiemelkedett a legelterjedtebb és legnagyobb hatású, jelentős hagyományokkal rendelkező honismereti mozgalom. A helyi kezdeményezéseket egyesítve, a Hazafias Népfront égisze alatt 1960-ban alakult meg a *Magyar Honismereti Szövetség*, amelynek 1970-ben már mintegy 1400 tagszervezete működött, több tízezer taggal.⁸⁴ E tagszervezetek fontos csoportját képezték a várbaráti körök, melyek jelentős konferenciákat szerveztek, eredményeiket pedig tanulmánykötetekben, füzetsorozatokban adták közre.⁸⁵

A legjelentősebb hatást az 1960-as évektől egyre erőteljesebben kibontakozó változások gyakorolták a magyarországi történetírásra. Ezek meghatározó eleme, hogy gyengült a hatalom politikai befolyása a történettudományra. Ennek köszönhetően az ideológiai megközelítések helyett fokozatosan a szakmai kritériumok és szempontok váltak uralkodóvá a történeti munkákban, és az 1980-as évekre lényegében megszűnt az ún. marxista történetírás uralma. A helytörténeti kutatások (és a Századok) tematikáját is befolyásolta, hogy már 1945 (főként 1948) után a tradicionális kutatási témák – a politika- és államtörténet, a kiemelkedő történeti személyiségek és a hagyományos módszertani kérdések (szfrasztika, heraldika stb.) – helyett, illetve a korabeli hatalmi érdekeket szolgáló

---

⁸⁴ Magyar Néprajzi Lexikon. <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/2-1370.html>, letöltés 2016. aug. 22.

⁸⁵ Példaként említhető Baranya megyéből az 1959-ben alapított Szigetvári Várbaráti Kör, a nem sokkal később alakult Pécsváradi Várbaráti Kör és a Siklósi Vár- és Múzeumbarátok Köre.

politika- és munkásmozgalom-történeti témák mellett a gazdaság- és társadalomtörténet került központi helyre. Ezzel együtt az új- és legújabbkor folyamatainak feltárására irányult a figyelem a közép- és kora újkor helyett.⁸⁶

Az 1970-es években, az akkorra megizmosodott gazdaságtörténet mellett önálló diszciplínává vált a társadalomtörténet is,⁸⁷ amelyet nagyrészt egy új, fiatal generáció tagjai műveltek az *Annales* folyóirat szellemisége alapján és módszereit követve. Az egyetemi tanulmányaikat zömmel az 1960–1970-es évek fordulóján végző, többek által „68-as nemzedékként” emlegetett kör meghatározó szerepet játszott a társadalomtörténet intézményesítésében, melynek kereteit eredetileg a Magyar Történelmi Társulaton belül kívánták kialakítani. Két kísérletük kudarcát követően, 1988 márciusában megalapították a Hajnal István Kör – Társadalomtudományi Egyesületet, melynek éves konferenciái és *Rendi társadalom – Polgári társadalom* c. könyvsorozata meghatározó szerepet játszik a magyarországi társadalomtörténeti és ilyen tárgyú helytörténeti kutatások generálásában, produktumainak közreadásában.⁸⁸ A társadalomtörténet különböző részterületeit helyi vagy területi szinten vizsgáló – főleg fiatalabb – történészek többsége máig ezeken a fórumokon igyekszik ismertetni, publikálni kutatási eredményeit. A generációs törekvésként is értelmezhető szerveződés nem volt egyedül a korszakban. Hasonló indíttatású kezdeményezésként hozott létre új szellemű, országos jelentőségűvé vált műhelyt például a szegedi egyetem fiatal oktatóinak csoportja az *Aetas* (1985), és Komárom-Esztergom megyei kutatók a *Limes* (1988) indításával.

A három példa is jelzi, hogy a történettudományunkban zajló folyamatok új országos, illetve regionális/helyi, szakmai és más jellegű, de történeti tárgyú írásokat is közlő folyóiratok, füzetsorozatok megjelenését eredményezték, melyek erős konkurenciát jelentettek a hagyományos történeti szakfolyóiratok számára. Különösen a helytörténeti témájú tanulmányok, cikkek, forrásközlések tekintetében. E változásokra a Századok is reflektált azzal, hogy 1976-ban közölte Vörös Károly tömör elemzését az 1972–1974 között megjelent vidéki periodikákról.⁸⁹ Mindezek hatásának érzékeltetésére érdemes néhány példát felsorolni. Az 1950–1970-es évektől, eltérő időpontokban indítva, évkönyvet adott ki lényegében valamennyi megyei levéltár⁹⁰ és múzeum.⁹¹ Helyi, általában vegyes profilú,

⁸⁶ Lásd *Romsics I.*: *Clio* bővületében... i. m. 422–457.; *Gunst P.*: *A magyar történetírás...* i. m. 254–257.

⁸⁷ A kérdés részleteit lásd *Ránki György*: *Jegyzetek a társadalomtörténetről*. Századok 111. (1977) 775–799.

⁸⁸ *Kövér György*: *Milyenek vagyunk? A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület – tíz év múltán*. Századvég, 1997. 4. sz. 43–54.; *Gyáni Gábor*: *Miért és hogyan született meg a Hajnal István Kör?* *Korall* 64. 2016. 181–197.

⁸⁹ *Vörös Károly*: *A vidéki periodikák és a történettudomány*. Századok 110. (1976) 125–131.

⁹⁰ Csupán a dél-dunántúli példákat említve: *Baranyai Helytörténetírás* (1969–1995); *Somogy Megye Múltjából* (1970-től); *Tanulmányok Tolna megye történetéből* (1968-tól); *Zalai Gyűjtemény* (1974-től).

⁹¹ Lásd például *Móra Ferenc Múzeum évkönyve* (Szeged, 1956-tól); *Janus Pannonius Múzeum évkönyve* (Pécs, 1956-tól); *Arrabona – Múzeumi Közlemények* (Győr, 1959-től); *Alba Regia*.

de – gyakran önálló rovatban – (hely)történeti írásokat is közreadó folyóiratokat jelentettek meg megyei és városi tanácsok, illetve intézményeik.⁹² Az 1980-as évek második felében és a rendszerváltást követően – részben az akkor megszűnők helyett, részben a két világháború közötti periodikákat újraindítva, és esetenként ugyanabban a városban egymást váltva – láttak napvilágot újabb kiadványok.⁹³ Ezt a palettát gazdagították a vidéki egyetemek „actá”-i,⁹⁴ valamint az MTA Dunántúli Tudományos Intézetének 1958-tól megjelenő *Értekezések* című évkönyve,⁹⁵ melyek szintén szép számmal közöltek lokális témát tárgyaló munkákat. Az országos szerveződések közleményei közül a *Honismeret* (1970-től) című folyóiratot emelhetjük ki. Mindez összességében több tucatnyi – évenként, negyedévenként, illetve havonként megjelenő – kiadványt jelentett.

Szakmai színvonalukat és rangjukat illetően az országos hatókörű periodikák jelentették a legnagyobb kihívást a Századok szerkesztőinek, melyek közül csak néhány, helytörténeti tartalmú írásokat is közlő lapot emelünk ki. Már az 1950-es években az olvasók kezébe került az *Agrártörténeti Szemle* (1957-től), továbbá a – különösen a kezdeti években tapasztalható, erős ideológia vezérelte torzításai ellenére is figyelembe veendő – *Párttörténeti Közlemények* (1955–1988) és a múltbéli terhektől megszabadult utódlapja, a *Múltunk*. A Hajnal István Kör „második nemzedéke” szervezte meg 2000-ben az első magyarországi társadalomtörténeti szakfolyóiratot, a *Korallt*. Külön említést érdemelnek a helytörténet egyik fontos ágát, a várostörténeti kutatást szolgáló országos⁹⁶ és helyi⁹⁷ kiadványsorozatok.

Mindezek következtében azt mondhatjuk, hogy a lokális kutatások eredményeinek publikálása az 1950-es évek óta több tucat, egyre növekvő számú periodika között oszlott és oszlik meg. Ez a szerzők jelentős részét is más folyóiratok felé orientálta, másrészt egyre inkább lehetővé tette a Századok szerkesztőinek, hogy elsősorban országos áttekintéseket, illetve egyetemes történeti témájú dolgozatokat közöljenek, a helytörténeti munkák közül pedig csak azokat fogadják be, amelyek minden tekintetben megfelelnek a szigorú szakmai elvárásoknak.

Az (Szent) István Király Múzeum évkönyve (Székesfehérvár, 1960-tól).

⁹² Az 1937-ben indult, de 1945 után betiltott *Soproni Szemle* 1955-től jelenik meg rendszeresen. Lásd még *Vasi Szemle* (1955-től); *Baranyai Művelődés* (1954–1990), *Békési Élet* (1966–1990).

⁹³ Többek között: *Szeged* (1988-tól), *Baranya* (1988–1999), *Pécsi Szemle* (1998–2012), 1993-ban újraindították az 1927 és 1944 között megjelent *Debreceni Szemlét*.

⁹⁴ Lásd az *Acta Universitatis Debreceniensis* és az *Acta Universitatis Szegediensis Series Historica* köteteit, illetve a pécsi *Specimina Nova Quinqueecclesiensis* korszakonkénti sorozatait.

⁹⁵ Ennek utóda a *Tér és Társadalom* című folyóirat, amelyet a Dunántúli Tudományos Intézetnek a Regionális Kutatások Központjába történt integrálását követően, 1987-ben indítottak.

⁹⁶ Lásd a Budapest Főváros Levéltára *Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv* című, 2006 óta kiadott évkönyvét.

⁹⁷ Lásd *Győri Tanulmányok. Tudományos Szemle* (1973-tól). A *Pécs története* monográfiásorozat előkészítését (is) szolgálják a Pécs Története Alapítvány által kiadott *Tanulmányok Pécs történetéből* 1–20. (1995–2009) és *Források Pécs történetéből* 1–4. (2006–2012), illetve a pécsi Kronosz Kiadó és az Alapítvány *Pécsi Mozaik* című sorozatának ezek helyébe lépő kötetei.

A három részkorszak között a legnagyobb különbségeket a helytörténeti jellegű tanulmányok *szemléletében és tematikájában* fedezhetjük fel.

Az 1950–1960-as évek kisszámú közleményét – a tudományos életet is maga alá gyűrő hatalom elvárásainak megfelelően – áthatotta az „osztályharcos” szellemiség. Jellemző, hogy a Rákosi-korszakban született gazdaság- és társadalomtörténeti elemzések sem az adott szféra belső viszonyaival, hanem a bányászok és a parasztság küzdelmeivel foglalkoztak.⁹⁸ Az 1960-as években megjelent munkák már a gazdaság egyes ágazatainak vagy üzemeinek átfogó történetét mutatták be, de az agrárszocialista, illetve a munkásmozgalom kérdésében is hangsúlyosan tárgyalták.⁹⁹

Az 1969–1989 között született tanulmányok meggyőzően igazolják az ideológiai kötöttségek lazulását és a szakmai szempontok egyre erőteljesebb, az 1980-as évek végére már szinte maradéktalannak mondható érvényesülését. A politikátörténeti témák esetében még tetten érhető az a gyakorlat, hogy a „forradalmi” évfordulókhoz kapcsolódva rendelt meg a szerkesztőség regionális vonatkozásokat tárgyaló írásokat, ezekben azonban már a korábbi ideológia-vézérelt értékeléseket társadalomtörténeti vizsgálatokra is épülő, árnyalt elemzések váltották fel, és cáfolták.¹⁰⁰ A hasonló tendenciát mutató gazdaság- és társadalomtörténeti tárgyú dolgozatok esetében a tekintetben is jelentős az eltérés a korábbi évtizedektől, hogy nagyobb számban szerepelnek közöttük újkori történetek.¹⁰¹ Megjelentek a lapban olyan, egyes térségek gazdaságtörténetét tárgyaló írások, amelyek módszertani elemei is hangsúlyosak,¹⁰² illetve egy város társadalomtörténetét feldolgozó tanulmány is, melynek jelentősége elsősorban

⁹⁸ *Heckenast Gusztáv*: A besztercebányai bányászfelkelés (1525–1526). Századok 86. (1952) 364–396.; *Szekeres József*: Adatok a pécsi bányászok 1905. évi harcairól. Századok 89. (1955) 897–923.; *I. Tóth Zoltán*: Az 1819. évi parasztmozgalmak a zalatnai középső uradalomban. Századok 85. (1951) 169–189.; *Mérey Klára*: Agrárszocialista mozgalom a Déldunántúlon 1905-ben. Századok 87. (1953) 565–604.

⁹⁹ Példaként lásd *Kiss József*: A tőkés agrárfejlődés foka és néhány vonása Szolnok megyében a millennium évtizedében. Századok 95. (1961) 581–613. és 96. (1962) 64–97.; *Kirschner Béla – Rácz Béla*: Az Ózdi Vasmű története a felszabadulás időszakában. Századok 97. (1963) 647–665. és 4. sz. 810–830.

¹⁰⁰ Lásd például *Romsics Ignác*: A Tanácsköztársaság tömegbázisa a Duna-Tisza közén. Századok 113. (1979) 230–270.

¹⁰¹ Az időskálát tekintve lásd *Engel Pál*: Ung megye településviszonyai és népessége a Zsigmond-korban. Századok 119. (1985) 942–1005.; *Pálmány Béla*: Nógrád vármegye nemességének átrétegződése (1542–1848). Századok 119. (1985) 3–41.; *Iványos-Szabó Tibor*: Pénzforgalom Kecskeméten 1622–1711 között. Századok 114. (1980) 71–99. *Kiss Z. Géza*: A földesúri birtok és a parasztföld elkülönítésének történeti útja az Ormánságban. 1767–1867. Századok 120. (1986) 51–100.; *M. Tóvári Judit*: A miskolci társadalom gazdasági vezető csoportjának átrétegződése (1872–1917). Századok 114. (1980) 781–817.; *Virágh Ferenc*: Dél-Alföld agrárnépességének összetétele a századfordulón. Századok 118. (1984) 532–538.

¹⁰² *T. Mérey Klára*: Az ipartörténet területi kutatásának néhány problémája. (Dél-Dunántúl ipara az első világháború idején) Századok 114. (1980) 991–1008.

nem tartalmában, hanem a feldolgozás – Magyarországon akkor még újdonságnak számító – módszerében rejlik.¹⁰³

A *rendszer váltás után* számos új jelenség gazdagította a helytörténeti szakirodalmat, mind a *tematika* tekintetében, mind *szemléleti* vonatkozásban. Azzal együtt is, hogy nem jelentett radikális módosulást, hisz – mint láttuk – a szakmai szempontok már az 1980-as években háttérbe szorították az ún. marxista történetiszemlélet ideológiai megközelítéseit és értékítéleteit, megtörve annak egyeduralmát.

Az ekkor született, széles palettán mozgó *politikátörténeti* közlések nagyobb része új, korábban nem kutatható forrásanyag feltárásával rajzolt reális képet egy-egy település vagy terület sorsának, helyzetének fordulatairól, politikai viszonyairól, eseményeiről, a hatalomgyakorlás intézményeiről és azok módszereiről a legkülönbözőbb korszakokban.¹⁰⁴ E témakör fontos részleme a választástörténet, amelyre szintén bőséggel akad példa az utolsó negyedszázad évfolyamaiban – a legkülönbözőbb korokból és intézményi szintekről.¹⁰⁵ Úgyszintén a vidéki közigazgatás szervezeti egységeinek működéséről és működtetőiről.¹⁰⁶

Dominánssá vált a *társadalomtörténet* különböző részkérdéseivel foglalkozó publikációk aránya. A társadalom egyes rétegeinek helyzetét elemző,¹⁰⁷ a hatalomért vetélkedő csoportok belső jellemzőit és egymáshoz fűződő viszonyát vizsgáló¹⁰⁸ írásokat épp úgy találunk, mint egy foglalkozási csoport mintaadó

¹⁰³ *Granasztói György*: Kassa társadalmá (1549–57) a korrespondencia-elemzés tükrében. Századok 114. (1980) 615–660.

¹⁰⁴ Néhány jellemző példa: *Solymosi József*: Forradalmi átalakulás Északkelet-Magyarországon 1848-ban. (Ung, Bereg, Maramaros és Ugocsa vármegyék 1848 tavaszán és nyarán) Századok 143. (2009) 83–116.; *Csősz Péter*: „Keresztény polgári érdek sérelme nélkül”. Gettósítás Szolnokon. Századok 144. (2000) 633–679.; *Horváth Sz. Ferenc*: Kratochvíl Károly és a Székely Hadosztály Egyesület tevékenysége az észak-erdélyi zsidók védelmében (1943–1944). Századok 142. (2008) 123–152.; *Apor Péter*: A népi demokrácia építése. Kunmadaras, 1946. Századok 132. (1998) 601–632.; *Pihurik Judit*: A népi demokrácia aláaknázása egy szekszárdi borospincében. Századok 145. (2011) 143–160.; *Standeiský Ęva*: „Forradalomcsinálta népképviseltek”. Helyi hatalom az 1956-os forradalomban. Századok 140. (2006) 1235–1287.

¹⁰⁵ Lásd például *Czoch Gábor*: Városi tisztújítás Kassán 1848-ben. Századok 149. (2015) 1113–1134.

¹⁰⁶ Ilyen többek között *Lakatos Bálint*: Mezővárosi és falusi önkormányzati testületek Magyarországon a késő középkorban. Századok 148. (2014) 1273–1296.; *Dominkovits Péter*: A rendi jogok védelmezője – központi utasítások végrehajtója a 17. századi magyar vármegye. Századok 139. (2005) 855–888.; *Poór János*: Bösörzvény önkormányzata 1609–1848. Századok 129. (1995) 335–362.

¹⁰⁷ Lásd például *Bilkei Irén*: Megyei köznemesi társadalom a Mohács utáni évtizedekben. Zala megye negyedszázada a Habsburg uralom kezdetén (1525–1550). Századok 145. (2011) 1147–1182.; *Tóth Árpád*: Nemesség, polgárság és honorácior értelmiség határán: városi tisztviselők a késői rendi társadalom korszakában. Századok 149. (2015) 1093–1112.

¹⁰⁸ *Dominkovits Péter – Pálffy Géza*: Küzdelem az országos és a regionális hatalomért. A Nádasdy család, a magyar arisztokrácia és a Nyugat-Dunántúl nemesi társadalmá a 16–17. században. Századok 144. (2010) 769–792. és 1085–1120.

vagy éppen deviáns magatartási formáit,¹⁰⁹ egy kiemelkedő személyiség társadalomtörténeti jelentőségű mentalitását és pályájának alakulását bemutató¹¹⁰ publikációt. Találunk példát egy intézményhálózat,¹¹¹ illetve az eszmetörténet társadalmi háttérének vizsgálatára is.¹¹² Felbukkannak az életmód alakulását feltáró cikkek.¹¹³ Az új évezredben helyet kaptak a lapban a legmodernebb társadalomtörténeti irányzatok – például a mentalitástörténet, a mikrotörténelem,¹¹⁴ a társadalmi nemek története¹¹⁵ – jegyében készült művek is.

Ha csökkenő arányban szerepelnek is, nem kell hiányolnunk a szélesebb értelemben vett kultúrtörténeti,¹¹⁶ illetve az oktatás- és iskolatörténeti¹¹⁷ dolgozatokat sem. Ugyanakkor ismét nagyobb teret kapott az *egyház- és vallástörténet*, különösen az egyházi szervezetek, intézmények tevékenységének, felekezeti közösségek belső viszonyainak, villongásainak feltárása.¹¹⁸

¹⁰⁹ *Héjja Julianna Erika*: „Hütlenségi és visszaélési botrányos tények.” Vármegyei tisztviselői kihágások, felelősségre vonás fegyelmi eljárás a 19. század első felében. *Századok* 149. (2015) 1069–1078.

¹¹⁰ *Gyulai Éva*: Család – vármegye – egyház. Asszalay Ferenc karrierje és életstratégiája a Rákóczi-szabadságharc után. *Századok* 146. (2012) 937–960.

¹¹¹ *Tóth István György*: A vasi kisiskolák társadalomtörténete a 17–18. században. *Századok* 128. (1994) 580–633.

¹¹² *Paksy Zoltán*: A konzervativizmus társadalomtörténete Zala megyében. *Századok* 147. (2013) 655–688.

¹¹³ *Szende Katalin*: Ezüstöv, rókaprém, vászonlepedő. Viselet- és textilkultúra a késő középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen. *Századok* 137. (2003) 405–458.; *Benda Borbála*: Nádaski-alkalmazottak étrejéje a 17. század közepéről. *Századok* 138. (2004) 931–955.

¹¹⁴ *Lásd Tilcsik György*: Amikor már a lóganéj sem segít. A patrióta kanász és az idegenszívű kovácslegény véres összetűzése, netán az 1848. évi forradalom előszele egy Vas megyei kocsmában? *Századok* 150. (2016) 667–690.; *Gáspár Ferenc*: A kiskunhalasi tragédia. (1944. okt. 11.) *Századok* 130. (1996) 1473–1504. Ide sorolható több, más tematikai kategóriában említett munka is

¹¹⁵ *Kuzma Dóra*: Nők, mint szerződő felek a 16. századi Besztercebányán. *Századok* 138. (2004) 921–930.

¹¹⁶ *Kruppa Tamás*: Nagyvárad jelentősége a Báthoryak művelődés- és valláspolitikájában. *Századok* 139. (2005) 945–968.; *Pilkhoffer Mónika*: Pécs építéstörténete 1890–1910 között. Statisztikai elemzés. *Századok* 139. (2005) 1427–1456.

¹¹⁷ A ritka példák egyike *Kelemen Elemér*: Az oktatási intézményhálózat fejlődése és a vonzáskörzetek alakulása a Dél-Dunántúlon 1886–1914 között. *Századok* 128. (1994) 674–707.

¹¹⁸ *Kosztó László*: A pozsegi káptalan hiteleshelyi tevékenysége 1353-ig. A közhitelű oklevéladás kezdete. *Századok* 132. (1998) 5–46.; *Kiss Gergely*: A székesfehérvári prépostság egyházi helyzete a középkorban. *Századok* 141. (2007) 271–298.; *Gőzsy Zoltán – Varga Szabolcs*: Kontinuitás és reorganizáció a pécsi egyházmegye plébániahálózatában a 18. század első évtizedeiben. *Századok* 143. (2009) 1199–1238.; *Miklós Péter*: Fejezetek a csanádi egyházmegye 1848/498-es történetéből. *Századok* 144. (2010) 639–649.; *Nagy Kornél*: Az Elia Mendrul-ügy. A besztercei örmény egyházi viszály története (1697–1700). *Századok* 143. (2009) 945–974.; *Jakab Réka*: „Kóser-e a rabbi?” Ortodoxok és újítók a pápai zsidó községben az 1840-es években. *Századok* 144. (2010) 595–616.

A korábbinál jóval több – részben határon túli szerzők tollából származó – tanulmány foglalkozott a trianoni béke értelmében *elszakított területek* gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális viszonyaival, igazgatásának kérdéseivel.¹¹⁹

Ekkor is készültek olyan elemzések, amelyekben a módszertani aspektusok legalább olyan fontosak és tanulságosak, mint a feldolgozott történeti probléma.¹²⁰

A helytörténetírás elméleti és módszertani kérdéseiről az 1980-as évekig gyakran, de csak másodlagos információként olvashattak a Századok számait forgatók. A több mint hét évtized alatt mindössze egy önálló közlemény jelent meg, amely a témát érintette – de csak a publikációk aspektusából.¹²¹ A lokális kutatásoknak irányt szabó, azok szervezésével összefüggő kezdeményezésekről a különböző konferenciákról, történész kongresszusokról közölt részletes beszámolókból értesülhettek a lap olvasói. Kiemelkedtek ezek sorából az 1953-ban, a Sztálin halálát követően rendezett fórumok: a Budapesten júniusban, nyolc napig tartó történész kongresszus¹²² és a Századok kibővített szerkesztőségi ülésének két fordulója¹²³ novemberben. Ez utóbbin zajló vita alapját képezte Elekes Lajos elemzése a magyarországi történettudomány helyzetéről.¹²⁴ Ám ezek a fórumok szinte kizárólag szemléleti és a történettudomány intézményrendszerét, irányítását érintő kérdésekkel foglalkoztak. A korabeli szemléletet jellemzi, hogy Elekes – bár elemzésében oldalakon át bírálta az utóbbi években született munkák sematikus vonásait, és a kutatók legfontosabb feladatai közé sorolta a társadalom érdeklődésének felkeltését a történelem iránt – a mindkét szempontból fontos helytörténeti kutatásról szót sem ejtett. A referátuma alapján zajló vitában is csak Eperjessy Kálmán érintette a kérdést – *vidéki* kutatóként.¹²⁵

¹¹⁹ *Neumann Tibor*: Választott nemesi esküdtek Nyitra megyében. (Az 1486. évi 8. tc. végrehajtása). Századok 139. (2005) 261–289.; *V. Király István*: Társadalmi harcok Csíkszékben a határőrezredek szervezésének korában. Századok 126. (1992) 403–426.; *Molnár András*: Muraköz 1848-ban. Századok 132. (1998) 293–326.; *Skorka Renáta*: Pozsony gazdasági szerepe a 15. század első felében a zálogszerződések tükrében. Századok 138. (2004) 433–465.; *Simon Attila*: Adalékok Pozsony történetéhez. Pozsony kérdése az 1938-as magyar-csehszlovák határvita során. Századok 145. (2011) 1455–1474.

¹²⁰ Lásd például *Kerepeszki Róbert*: Hajdú vármegye és Debrecen vitézi székkapitányának jelentései (1935–1939). Századok 142. (2008) 79–122.

¹²¹ *Vörös K.*: A vidéki periodikák... i. m.

¹²² *H. Balázs Éva*: Beszámoló a Magyar Történész Kongresszusról. Századok 87. (1953) 463–486.

¹²³ A Századok szerkesztőbizottságának vitaülése. Századok 87. (1953) 648–671.; A Századok kibővített szerkesztőbizottsági vitaülése. Századok 88. (1954) 144–188.

¹²⁴ *Elekes Lajos*: A magyar történettudomány helyzetének és fejlesztésének kérdéséhez a Kongresszus tanulságai nyomán. Századok 87. (1953) 621–647.

¹²⁵ A Századok kibővített... i. m. 161–162. A vitaülés – anélkül, hogy érdemben foglalkozott volna a helytörténetírás módszertani kérdéseivel – hatott annak gyakorlatára az által, hogy ilyen tevékenységet folytató vidéki fórumok is megtárgyalták annak tapasztalatait, illetve saját munkájukat befolyásoló elemeit. Lásd *Annási Ferenc*: A Magyar Történelmi Társulat Északmagyarországi Csoportjának vitája a Századok szerkesztőbizottsági ülésének

Nagyobb figyelem övezte a problematikát 1970 után. Az ország minden területén fellendült kutatómunka arra készítette a Társulat vezetését, hogy 1970-ben létrehozza Helytörténeti Szakosztályát. Ennek programját a Századok olvasói csak az 1970 szeptemberében rendezett történész vándorgyűlésről szóló beszámolóiból ismerhették meg. Szabad György elnök programjuk meghatározó elemeként hangsúlyozta az országos és a helytörténet azonos szakmai színvonalon történő művelésének elősegítését. „A helytörténet-kutatásnak, mint a helyi keretek közt megjelenő szerves történeti összefüggések vizsgálatára hivatott szaktudománynak nem az a feladata, hogy adalékokat, még kevésbé az, hogy kuriózumokat szolgáltatson a történettudomány más szakágai, ill. szintézisei számára. Épp ellenkezőleg, az a feladata, hogy olyan teljes átfogásra törekvő fejlődésvizsgálatokat folytasson, amilyenek csupán a helyhez kötött, szerves kötelékekkel egybefűzött társadalmi képletek és intézmények mikrokozmoszainak mozgásterében végezhetőek el.” Ezzel összefüggésben szögezte le, hogy „a kellő szinten művelt helytörténet-kutatás a történettudománynak [...] a többivel egyenrangú szakága...”¹²⁶ A konferencián hasonló tartalmi érveket hangoztatott Glatz Ferenc.¹²⁷

Egy-egy esetben helyet kapott a lapban több éves intervallumban kiadott helytörténeti kötetekről szóló összevont beszámoló,¹²⁸ illetve egy készülő megyei monográfia tapasztalatainak ismertetése.¹²⁹ Ezek közül jelentőségét tekintve kiemelkedik a Debrecen történetét feldolgozó városmonográfia készítésének tapasztalatait és feladatait megvitató konferenciáról készült beszámoló.¹³⁰ Rendszeresen tájékoztatót a lap a dunántúli településtörténeti konferenciasorozatról, amelyeken helytörténeti jellegű előadások hangzottak el. A leltárszerű

---

anyagáról. Századok 88. (1954) 631–653.; *Hársfalvi Péter*: A Magyar Történelmi Társulat Keletmagyarországi Csoportjának vitája a Századok szerkesztőségi ülésének anyagáról. Századok 89. (1955) 111–113.

¹²⁶ Lásd a 1970. szeptember 17–19. között Gyulán, a munkásmozgalom és a helytörténet kérdéseiről rendezett országos történész vándorgyűlésről szóló beszámolót. Századok 105. (1971) 221–228. *Szabad György* hozzászólása: 224–226. Idézetek: 225. A teljes programot a TIT kiadványában (*Szabad György*: A Magyar Történelmi Társulat Helytörténeti Szakosztályának célkitűzéseiről. In: *Történelem* 11. TIT, Bp., 1971.), más változatát a levéltáros szakfolyóiratban (*Szabad György*: A helytörténet és az országos történet viszonyáról. *Levéltári Szemle* 23. [1973] 1. sz. 34–38.) adták közre. Az utóbbi azzal függött össze, hogy a Szakosztály által szervezendő területi kooperáció bázisául a megyei levéltárakat jelölték ki.

¹²⁷ *Glatz* álláspontja az volt, hogy „... inkább arra kellene törekedni, hogy a történeti tanulmányok általában »helytörténeti szempontúak« legyenek, azaz a tárgyukat képező történeti eseményt vagy társadalom-gazdaságtörténeti [sic!] jelenség-sorozatot a helyi tényezők összhatásában mutassák be.” Beszámoló a gyulai vándorgyűlésről... i. m. 223.

¹²⁸ *Benda Kálmán*: Helytörténeti kiadványok. Századok 110. (1976) 1130–1150.

¹²⁹ *Kiss József*: Hogyan készül Szolnokon a megyetörténet. Századok 118. (1984) 549–562.

¹³⁰ *Ács Zoltán*: Várostarténeti konferencia Debrecenben 1977. december 14–15. Századok 112. (1978) 609–616.

beszámolók azonban nem vagy alig tartalmaztak érdemi módszertani tanulságokat, ajánlásokat.¹³¹

Már ekkor sem a sem a Századok volt az egyetlen fóruma e kutatási iránynak. Az 1970-es években – Szabad György említett közleményein túl – alapvető, programszerű, illetve a kutatómunkának új irányt kijelölő írások jelentek meg más kiadványokban is.¹³² Az 1980-as évek közepétől, végétől pedig végérvényesen az akkor indult új műhelyek, illetve folyóirataik, könyvsorozataik váltak az ilyen típusú írások legfontosabb megjelenési helyévé – a Századok helyett.¹³³ A helytörténetírás általános elméleti kérdéseiről a Társulat lapjának ezekben az évfolyamaiban ekkor már nem olvashatunk, de – ha ritkán is – megjelentek a vidék történetének feldolgozásával foglalkozó, olyan módszertani munkák, amelyek tematikájuk és kiemelkedő színvonaluk révén esetenként jelentős segítséget nyújtanak a hasonló kutatásokat végzőknek.¹³⁴ És persze, számos közlemény tartalmaz fontos metodikai utalásokat, illetve – a szerző által alkalmazott módszerek végig gondolása esetén – tanulságokkal szolgál mások számára is.

Az összegzés főbb tanulságai

A Magyar Történelmi Társulat és folyóirata, a Századok annak a felismerésnek a jegyében született, hogy valós és reális képet adó országos szintéziseket csak a kisebb közösségek életének, továbbá az azt befolyásoló körülmények alakulásának részletes és sokoldalú feltárása, az így nyert ismeretek összegzése révén lehet készíteni. Mégpedig egy olyan korban, amikor ennek érvényesítését – megfelelő intézmények hiányában – az országban szétszórtnak található gazdag forrásanyag feltárásával és összegyűjtésével kellett kezdeni. Ennek és a kibontakozó polgári fejlődésnek, benne a múlt és az azt feltáró történettudomány iránti érdeklődés növekedésének köszönhetően a lap első negyedszázadában minden későbbinél nagyobb szerepet kapott a települések, megyék és régiók lokális történetét bemutató munkák közlése. Annak ellenére, hogy a szerkesztőknek és a

¹³¹ Lásd például *Farkas Gábor*: Beszámoló a Dunántúl településtörténetéről rendezett III. konferenciáról (Székesfehérvár, 1978). Századok 113. (1979) 1095–1105.

¹³² *Székelly György*: Az Országos Helytörténeti Bizottság feladatai. Országos Népművelési Tanács, Budapest, 1971.; *Vörös Károly*: A helytörténeti kutatásról. Valóság 15. (1972: 2. sz.) 48–50.; *Stier Miklós – Szász Zoltán*: A helytörténetírás módszertani kérdései. Új- és legújabb kor. Budapest, 1980. A várostörténet tekintetében *Gyáni Gábor*: A várostörténet-írás új irányzata (New Urban History). Történelmi Szemle 21. (1978) 588–601.; Várostörténeti konferencia. Debrecen Város Tanácsa VB, Debrecen, 1979.

¹³³ Ilyen volt mindenekelőtt a Hajnal István Kör *Rendi társadalom – Polgári társadalom* sorozatának több kötete. Fontos elméleti és módszertani írások jelentek meg a Korallban és az Aetasban is. Lásd még Várostörténet – helytörténet. Elmélet és módszertan. Szerk. Vonyó József. Pécs Története Alapítvány, Pécs 2003.

¹³⁴ Lásd *C. Tóth Norbert*: Lehetőségek és feladatok a középkori járások kutatásában. Századok 141. (2007) 391–470.

szerzőknek kezdettől meg kellett küzdeniük a helytörténetírás lebecsülésével, azzal, hogy az „akadémiai történészek” e munkákat nem ismerték el a tradicionális politika- és a hadtörténeti művekkel, illetve az országos összefoglalásokkal azonos értékűnek. Ezeknek a – szakmai színvonaluk miatt nem mindig megalapozatlan – véleményeknek is szerepe volt a helytörténeti kutatás hosszabb ideig tartó, de végül átmenetinek bizonyuló apályában.

Az áttekintés fontos tanulsága az, hogy a társadalmi és politikai környezet változásai döntő mértékben befolyásolták az adott korban folytatott lokális kutatások és az ezek eredményeként a Századokban (is) megjelenő tanulmányok tematikáját és szemléletét. És itt nem csak az államszocializmus időszakában szigorú, intézményes keretek között irányított és ellenőrzött, ideológiai és politikai elvárások alapján folyó kutatómunkára kell gondolnunk. Ilyen hatások nyomait fedezhetjük fel abban is, hogy az ipar, a kereskedelem, a közlekedési infrastruktúra rohamos fejlődését magával hozó dualizmus korában elsősorban eme ágazatok története iránt nőtt meg a historikusok érdeklődése. Ugyanígy a kor közhangulata és társadalmi elvárásai késztettek történészeket 1920 után arra, hogy kiemelt figyelemben részesítsék az elszakított területek múltját, a Századok szerkesztőit pedig ezek közlésére – a mindenki által vágyott és remélt területi revízióhoz szolgáltatva érveket.

Az 1960-as évektől óriási mértékben kiszélesedett a helytörténeti kutatás intézményrendszere, illetve rohamosan nőtt a közlés lehetőségeit biztosító periodikák száma. A Kádár-korszakban e jelenség ellentmondásos okokra vezethető vissza. Háttérben az a sok helyen megjelenő társadalmi kezdeményezés húzó-dott meg, hogy a kisebb-nagyobb közösségek őrizhessék hagyományaikat, tárhasák fel és ismerhessék/ismertethessék meg valódi történeteiket. Mindez reakció volt a Rákosi-féle diktatúra civil kezdeményezéseket durván elfojtó társadalom-, illetve az ország és települései történetét hatalmi érdekből, ideológiai megfontolásokból eltorzító tudomány- és oktatáspolitikájára. Az 1956 tapasztalatai alapján a társadalommal kiegyezésre törekvő, de a felett a hatalmat változatlanul gyakorló kádári politika e kezdeményezéseket nem elfojtani igyekezett, hanem intézményesítésükkel mederbe terelni, hogy ellenőrzése alatt tarthassa őket. Az így létrejött országos hálózatok – az MSZMP által irányított Hazafias Népfront keretében kialakított Honismereti Szövetség, a szakmai körök tekintetében pedig a Magyar Történelmi Társulat Helytörténeti Szakosztálya – azonban nem csak a hatalom érdekeit szolgálták. Nagy szakmai felkészültséggel rendelkező vezetőik – Székely György, Szabad György és mások – olyan *tudományos* elveket és módszertani ajánlásokat fogalmaztak meg a helytörténeti kutatással kapcsolatban, illetve művelői számára, melyekkel segít(het)ték az ilyen területen készülő művek színvonalának emelését. Ezzel hozzájárultak e munka szakmai rangjának növeléséhez, annak elismeréséhez, hogy a helyi történeteket szakszerűen feldolgozó tudományos produktumok egyenrangúak az országos feldolgozásokkal. Annál is inkább, mert a szakmai szempontok erősödése egyúttal a politikai, ideológiai kötöttségek lazítását is eredményezte, s az abból adódó torzításokat is

csökkentette – időben előre haladva egyre nagyobb mértékben, ami az 1980-as évek második felére az ún. marxista történetírás egyeduralmának megszűnését eredményezte. E folyamatok hatása a Századokban megjelent helytörténeti publikációk tematikájában, szemléletében és szakmai nívójában is tükröződött.

Továbbá abban, hogy a rendszer kötöttségeinek lazulásával ismét – immár egyértelmű politikai tartalmakkal is – erősödtek új kezdeményezések, amelyek már a Kádár-korszak utolsó éveinek „szabadabb levegőjében” önálló szakmai szerveződések teremtettek, a hatalomtól semmilyen módon (anyagilag sem) nem függő lapokat is indítottak. Mindez előkészítette azt a gazdag és színes szakmai palettát, amely a rendszerváltást követően teljeseedett ki.

E két időszak fejleményei azt is eredményezték, hogy a Századoknak komoly „versenyársai” keletkeztek, elvonva tőle a helytörténeti munkákat publikáló szerzők jelentős részét. Ez azonban nem pusztán „publikációs versenyt” jelentett, hanem ésszerű munkamegosztást is, tekintettel arra, hogy az ekkor indított folyóiratok egyúttal önállósodó történeti diszciplínák (társadalomtörténet, várostörténet) orgánumai.

Mindez módosította, de nem csökkentette a Századok szerepét és súlyát a helytörténeti munkák közreadása tekintetében, amit szemléletesen jelez az ilyen tartalmú közlemények számának növekedése, tematikájának gazdagodása és színvonalának emelkedése az utolsó negyedszázadban. Ez pedig azt is jelenti, hogy a számos új, speciális szaklap adta lehetőségek ellenére a helytörténeti kutatást végzők számára (is) változatlanul rangot jelent, ha megjelenhetnek a történettudomány legpatinásabb, immár 150 éves folyóiratában.

PROVINCIAL AND LOCAL HISTORY IN THE SZÁZADOK (1867–2016)
A SKETCH OF MAIN TRENDS AND CHANGES

by József Vonyó
Summary

The study explores the proportions to which the review of Századok has dealt over the 150 years of its existence with the history of provincial Hungary, of its individual regions, administrative districts and settlements. The importance of the subject resides in the recognition and acceptance of the fact that national syntheses, offering a realistic view, can only be based on a manifold a detailed exploration of local communities and of the conditions that influenced them, as well as on a summary view of knowledge and information thereby acquired. It was partly this recognition that called to life the review of the Hungarian Historical Society called Századok, in which, accordingly, over one fifth of all publications in the first phase of its existence (1867–1889) were devoted to works about local history. Although later both the number and proportion of such publications decreased, the trend turned again after 1969, and especially after 1990, and in the last quarter of a century the increase in numbers has been accompanied by a growing variegation of thematic approaches. The study explores the causes of these changes, and offers assessments of the developmental trends based on empirical analysis. Attention is also paid to programs, papers and debates published in the Századok with regard to the theory and methodology of local history.